

Corruptie in Zuid-Afrika

Een onderzoek naar de oorzaken van
politieke corruptie in Zuid-Afrika

Naam: Charlotte Kraan

Studentnummer: 296473

Datum: juli/augustus 2015

Scriptiebegeleider: Prof. Dr Hein Klemann

Tweede lezer: Dr Bert Altena

It always seems impossible until it's done

- Nelson Mandela

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Introductie	3
1.1) Inleiding Zuid-Afrika	3
1.2) Onderzoeksvraag en deelvragen.....	10
1.3) Theoretische concepten.....	11
1.4) Opbouw scriptie	14
1.5) Onderzoeksmethoden.....	15
Hoofdstuk 2: Politiek	16
2.1) Apartheid – Bantustans en verzet.....	16
2.2) Overgangsfase– Een nieuwe politieke orde.....	21
2.3) Huidige situatie - De positie van de chiefs	25
Hoofdstuk 3: Economie	28
3.1) Apartheid – Favouritism en discriminatie op de arbeidsmarkt	28
3.2) Overgangsfase – Black Economic Empowerment	31
3.3) Huidige situatie – Oud en nieuw kapitaal	36
Hoofdstuk 4: Cultuur	39
4.1) Apartheid – Bantu-onderwijs en Black Consciousness Movement.....	39
4.2) Overgangsfase – De Waarheids-en Verzoeningscommissie.	44
4.3) Huidige situatie – Een nieuwe, zwarte elite	49
Hoofdstuk 5: Corruptie.....	50
5.1) Historiografisch debat	50
5.2) Corruptie	55
Hoofdstuk 6: Conclusie.....	62
Bibliografie	66
Bijlagen	68
Bijlage 1: Corruption Perceptions Index.....	68
Bijlage 2: Overzicht krantenartikelen.....	69

Hoofdstuk 1: Introductie

1.1) Inleiding Zuid-Afrika

Het gevarieerde verleden van Zuid-Afrika heeft een land gecreëerd met meerdere eigenschappen: het is een Afrikaans land, een voormalig koloniaal land, een kapitalistisch land, een verstedelijkend land, een Christelijk land (ongeveer driekwart van de bevolking).¹ Een campagneleus van het ANC (Afrikaans Nationaal Congres) luidde dan ook: "Zuid-Afrika: Eén natie, vele culturen".² Voor de komst van de Europeanen werd Zuid-Afrika bewoond door verschillende volken en stammen. In de loop van het eerste millennium ontstond een drieledige bevolking; ten eerste de jagers en verzamelaars, later ook wel bekend als Bosjesmannen. Ten tweede waren er de veehouders, en ten derde de landbouwers. Toen het subcontinent in de loop der eeuwen helemaal bevolkt raakte kregen de agrarische veehouders de overhand in alle gebieden die ecologisch geschikt waren voor deze levenswijze (de oostelijke helft van het huidige Zuid-Afrika).³

Na 1500 hadden de Europeanen ontdekt hoe zij langs Kaap de Goede Hoop naar de zuidkust van Azië konden varen. Zuid-Afrika werd daardoor blootgesteld aan nieuwe invloeden, en later tevens aan Europese verovering en immigratie. Na 1600 ontdekte de Verenigde Oost-Indische Compagnie de voordelen van permanente vestigingen aan de kust, en in 1652 landde een groep Nederlanders onder bevel van Jan van Riebeeck in de Tafelbaai. In politiek en grondwettelijk opzicht is het moderne Zuid-Afrika de rechtstreekse afstammeling van Van Riebeecks vestiging.⁴

In 1795 veroverden de Britten de Kaap, in het kader van een algehele missie om in de oorlog tegen Frankrijk hun hegemonie over de wereldzeeën te vestigen. In 1803 werd de kolonie terug gegeven aan de Bataafse Republiek, maar drie jaar later namen de Britten het weer in. Deze inlijving van de Kaapkolonie was zowel maatschappelijk als politiek van groot belang. De Britten handhaafden het bestaande rechtssysteem,

¹ Robert Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, (Amsterdam/Antwerpen 2001) 15.

² Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 13.

³ *Ibidem*, 20.

⁴ *Ibidem*, 35.

waardoor tot op de dag van vandaag de grondslag van het Zuid-Afrikaanse wetboek de Romeins-Nederlandse wet is, uit de Nederlanden van voor de Franse tijd. De codificatie die in Europa onder Napoleon plaatsvond werd niet meegenomen. In de eerste dertig jaar van de negentiende eeuw werd het Britse imperialistische optreden in de ogen van de Britten zelf gerechtvaardigd met de bewering dat zij de wereld moesten verbeteren, en dus moest worden ingegrepen in wat toen voor het eerst werd gezien als misstanden. Zodoende werd vanaf 1808 de slavenhandel naar Britse koloniën verboden.⁵ Toen er in 1815 aan de Engels-Franse oorlogen een einde kwam betaalden de Engelsen de Hollanders zes miljoen pond sterling en behielden de Kaap. De Afrikaner boeren waren de eerste jaren blij met het beleid dat de Britten voerden. Functionarissen kregen beter betaald dan tijdens het VOC-bewind, en over het algemeen waren ze minder corrupt. Ook zagen de Britten het als hun taak het onderwijs te verbeteren.⁶

In 1837, na een periode van onrust en provocaties, besloten ongeveer zesduizend Afrikaners hun heil elders te zoeken. Dat was het begin van wat later de Grote Trek genoemd zou worden. Toen deze in 1854 tot een einde was gekomen hadden ruim tienduizend mannen, vrouwen en kinderen, bijna een kwart van de van oorsprong Europese bevolking, de Kaapkolonie voorgoed verlaten. Ze trokken onder andere naar Transvaal en Port Natal (het huidige Durban), een kleine haven door de Engelsen aangelegd.⁷

In 1867 zorgde de vondst van diamant voor nieuwe ontwikkelingen in Zuid-Afrika. Er ontstond mijnbouw, en het spoorwegnet werd op grote schaal uitgebreid. Ook vond er een verandering in de arbeidsorganisatie plaats. De mijnbazen stelden vast dat hun winst werd beperkt door de diefstal van diamant door de werknemers. Als oplossing zorgden zij voor huisvesting van hun arbeiders: gesloten barakken, zogeheten *compounds*, die de werknemers alleen konden verlaten om naar hun werk te gaan. Opvallend is dat de blanke arbeiders niet in deze compounds werden gehuisvest. Blanken kregen zelfs privileges en hogere lonen, onder andere om de lokale middenstand - die veel clientèle had verloren door de compounds- tevreden te houden. Zo ontwikkelden zich twee kenmerken van de Zuid-Afrikaanse samenleving, te weten de

⁵ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 50-51.

⁶ Brian Lapping, *De geschiedenis van de apartheid* (Houten 1987) 24-25.

⁷ Lapping, *De geschiedenis van de apartheid*, 28-31.

raciale tweedeling van industriearbeiders en de huisvesting van zwarte arbeiders in compounds.⁸

Rond 1880 kwamen de Transvalers onder leiding van Paul Kruger in opstand tegen de Britse overheersing, en in 1881 erkenden de Britten de onafhankelijkheid van de Zuid-Afrikaanse Republiek.⁹ Enkele jaren later vonden er radicale veranderingen plaats in zowel de economie als de politiek, door de vondst van grote hoeveelheden goud in de heuvels van Zuid-Transvaal. Op de plek waar het meeste goud werd gevonden ontstond vrij snel daarna de stad Johannesburg. Het ontstaan van de mijnindustrie zorgde voor een enorme toename van de vraag naar arbeiders. Naast de vele ongeschoolde zwarte mijnwerkers die uit alle delen van het subcontinent kwamen, was er een instroom van geschoolde mijnwerkers uit Europa. Beide werden aangetrokken door de relatief hoge lonen.¹⁰

Verreweg de grootste militaire confrontatie in de koloniale verovering van Zuid-Afrika was de oorlog tussen de Britten en de Nederlandse Afrikaners uit Transvaal en Oranje Vrystaat. Deze oorlog kwam later bekend te staan als de (Tweede) Boerenoorlog (1899-1902). De Eerste Boerenoorlog (1880-1881) had plaatsgevonden na de annexatie van Transvaal door het Britse rijk. De overwinning van de Boeren verzekerde de onafhankelijkheid van Transvaal. Aan het begin van de Tweede Boerenoorlog, in 1899, hadden beide partijen de verwachting dat deze slechts van korte duur zou zijn, maar de strijd resulteerde in een jarenlange oorlog die aan beide kanten honderdduizenden mensen het leven heeft gekost. De oorlog eindigde in 1902 met de Vrede van Vereeniging. Deze overeenkomst maakte een eind aan het bestaan van Transvaal en de Oranje Vrijstaat als Boerenrepublieken en bracht ze binnen het Britse Rijk.¹¹

In de eerste helft van de twintigste eeuw vond een aantal veranderingen plaats. In 1910 werd de Unie van Zuid-Afrika gevormd, een onafhankelijke staat binnen het Britse Gemenebest. In 1931 werd Zuid-Afrika een Dominion en werd het via het Statuut van Westminster volledig onafhankelijk. Vele wetten regelden een ongelijke behandeling van burgers op grond van hun huidskleur. Deze politiek werd na de verkiezingsoverwinning van de Nationale Partij in 1948 geformaliseerd tot de apartheid: gescheiden

⁸ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 75-76.

⁹ *Ibidem*, 80.

¹⁰ *Ibidem*, 85-86.

¹¹ *Ibidem*, 93-96.

ontwikkeling van de diverse rassen. In deze scriptie kan het apartheidsregime gezien worden als het startpunt van de periode die onderzocht gaat worden.

Het belangrijkste standpunt van de Nationale Partij tijdens de verkiezingen van 1948 was 'apartheid'. In de eerste jaren na de verkiezingsoverwinning werden twee zaken duidelijk aangepakt. Het belangrijkste voor de regering was de zekerheid dat ze haar macht kon behouden. Om dat te bereiken werd stemrecht verleend aan degenen van wie verwacht kon worden dat zij de Nationale Partij zouden steunen: de blanken in het gemandateerde gebied Zuidwest-Afrika, en Duits- en Afrikaanstaligen. Dit leverde de partij zes extra zetels op. Daarnaast werd een lang - en grondwettelijk gezien - onoverzichtelijk proces in gang gezet om kleurlingen in de Kaapprovincie uit de gemeenschappelijke kiesregisters te weren, omdat ervan uitgegaan werd dat zij een aantal zetels voor de Verenigde Partij opleverden.¹²

Alhoewel apartheid vaak in één adem genoemd wordt met racisme, was het formeel gezien niet het motief voor de erkenning en scheiding van bepaalde groepen mensen. Partij-ideologen van de Nationale Partij legden de nadruk op het belang van etniciteit. De uiteenlopende naties van Zuid-Afrika zagen zij als door God gegeven eenheden die in al hun zuiverheid bewaard moesten worden. De staat nam deze taak op zich: krachtens de Wet op de Bevolkingsregistratie van 1950 werd de complete Zuid-Afrikaanse bevolking ingedeeld in een van de nationale categorieën binnen Zuid-Afrika. Tevens werd het voor iedereen verplicht een identiteitskaart te hebben waarop zijn of haar ras op stond vermeld. In eerste instantie werden er drie rassentypen onderscheiden: *Bantu* (zwarte Afrikanen), blank, en gekleurd (van gemengde afkomst). Later werden Aziaten als vierde categorie toegevoegd. Daarnaast werden de Wet op de Gemengde Huwelijken (1949) en de Wet op de Immoraliteit (1950) ingevoerd, waardoor trouwen en/of seksueel contact met iemand van een ander ras beschouwd werd als een misdrijf.¹³

Het apartheidsstelsel kon niet toegepast worden zonder wetten waarbij de zwarte Afrikanen onderdrukt werden. Een onschuldig voorval, zoals het referentieboekje thuis vergeten zijn, kon al tot een arrestatie leiden. In 1955 kondigde minister Verwoerd aan dat vanaf het volgende jaar het niet alleen voor zwarte mannen maar ook voor zwarte vrouwen verplicht zou worden een referentieboekje bij zich te dragen. Onder andere deze maatregel zorgde ervoor dat vrouwen bij het verzet betrokken raakten. Ze vonden

¹² Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 142-143.

¹³ *Ibidem*, 143.

steun bij een klein aantal blanke vrouwen, richtten de Federation of South African Women (FSAW) op, en begonnen met het organiseren van protestbetogen. De leidster van het FSAW, Lilian Ngoyi, verwoordde hun protest: "Wij vrouwen hebben gezien hoe onze mannen behandeld worden. Als ze 's ochtends hun woning verlaten zijn we nooit zeker dat ze 's avonds zullen terugkeren. Indien nu de vader en de moeder worden aangehouden, wat staat dan het kind te wachten?"¹⁴ Omdat voor de meest geringe vergrijpen, zoals het overtreden van de paswet, de Afrikanen al tot een gevangenisstraf werden veroordeeld, duurde het niet lang tot de gevangenis overvol zaten. Aangezien landbouwers altijd een tekort hadden aan landarbeiders werd door het parlement beslist dat zwarte Afrikanen die de wet overtraden gedurende een bepaalde tijd voor blanke boeren moesten werken. Over het algemeen was het lot van de landarbeiders - zowel van de dwangarbeiders als van de gewone arbeiders - niet erg benijdenswaardig, en mishandelingen waren geen zeldzaamheid. Geweld werd inherent aan het apartheidssysteem, en de minister van Justitie had bijna onbeperkte macht. Zo konden politieagenten, zodra ze van oordeel waren dat het om een 'dringend' onderzoek ging, dag en nacht de huizen van Afrikanen binnenvallen, zelfs zonder in het bezit te zijn van een huiszoekingsbevel.¹⁵ Terwijl de regering het deed voorkomen of de meeste Afrikanen instemden met wat voor hen werd beslist, was er op veel plaatsen in het land sprake van grote onrust. In 1960 werd een anti-pascampagne georganiseerd waarbij Afrikanen zich bewust zonder pas bij een politiebureau meldden om zich te laten arresteren. In Sharpeville liep dit protest volledig uit de hand en dat leidde tot 69 doden en 178 gewonden, in totaal werden ruim 18.000 Afrikanen aangehouden. Een van de gevolgen was dat zowel het ANC als het PAC tot verboden organisaties werden verklaard.¹⁶

Het ANC bestond al sinds 1912, en was opgericht met het doel alle Zuid-Afrikanen samen te brengen tot één volk, om hun rechten en vrijheden te verdedigen. Waar het in de jaren 1930 nog een relatief kleine organisatie was, transformeerde het tijdens de jaren 1940 tot de massabeweging die het vanaf de jaren 1950 zou zijn. In 1944 werd een jongerentak opgericht, waar Nelson Mandela een van de leiders van was. Het begin van de massabeweging in de jaren vijftig tegen de apartheid was de *Defiance Campaign*, en gedurende dit decennium volgden nog vele andere opstanden. Het standpunt van het

¹⁴ Steven Debroy, *Zuid-Afrika onder de vloek van apartheid* (Antwerpen/Amsterdam 1987) 264-265.

¹⁵ Debroy, *Zuid-Afrika onder de vloek van apartheid*, 266.

¹⁶ *Ibidem*, 318-319.

ANC benadrukte dat een blanke overheersing niet door een zwarte overheersing vervangen mocht worden. Radicale Afrikanisten vonden deze opvatting te mild, en richtten in 1959 het Pan Africanist Congress (PAC) op. In tegenstelling tot het ANC, waar alle bevolkingsgroepen zich bij konden aansluiten, stond het PAC enkel open voor zwarte Afrikanen. Nadat in 1960 zowel het PAC als het ANC verboden werden als gevolg van het drama in Sharpville begon het ANC als ondergrondse organisatie in 1961 de gewapende strijd tegen de Zuid-Afrikaanse overheid. Ondanks deze strijd kon het apartheidssysteem gedurende de jaren zestig nog verder groeien. Pas in de jaren zeventig, gestimuleerd door prijsstijgingen, kwam er steeds meer protest, ook uit andere hoeken, zoals van studenten en arbeiders. Het verzet tegen de apartheid zette pas echt goed door in de jaren tachtig. In februari 1990 verklaarde de overheid het ANC weer tot legale organisatie. Dit was wellicht de eerste keer dat de overheid impliceerde bereid te zijn te onderhandelen over het oplossen van de problemen in Zuid-Afrika. Zodra het ANC weer legaal was begon de partij zich regionaal te organiseren, en in 1991 werd Nelson Mandela gekozen tot partijleider. In 1994 vond een historische verkiezing plaats: voor het eerst werd gestemd volgens het 'een persoon een stem'-principe, en het ANC won deze verkiezing met een meerderheid van bijna 63 procent van de stemmen. Op 10 mei 1994 vond de inauguratie van Nelson Mandela plaats, als de eerste zwarte president van Zuid-Afrika. Sindsdien is het ANC altijd aan de macht gebleven.¹⁷

Het ANC, met Mandela aan het roer, had een enorme klus te klaren, in feite met een lege schatkist en zonder ervaring in het besturen van een land. Er kwam een nieuwe grondwet, veelal beschouwd als de meest progressieve ter wereld. In deze grondwet werd onder andere opgenomen: de vrijheid van meningsuiting, persvrijheid en de rechten van homoseksuelen en lesbiennes.¹⁸ Uiteraard stond het invoeren van deze grondwet nog maar aan het begin van de lange weg die nog te gaan was. Zo moest onder meer de achtergestelde positie van de zwarte Afrikanen rechtgezet worden. Om dit te kunnen bewerkstelligen moest een gezond socio-economisch fundament gelegd worden, zodat de arme meerderheid van de Zuid-Afrikanen een bestaan kon opbouwen. Het beleid van *Affirmative Action* (*rechstellende actie*) werd ingevoerd: werkgevers werden verplicht een minimum percentage aan zwarte werknemers aan te nemen. Dit had twee belangrijke gevolgen: ten eerste was er een tekort aan hoogopgeleide zwarte Zuid-

¹⁷ <http://www.anc.org.za/show.php?id=206> (14 april 2014).

¹⁸ http://www.kaapstadmagazine.nl/typisch-zuid-afrika/De-Politiek-van-Post-Apartheid-ZuidAfrika/125_22_17885 (14 april 2014).

Afrikanen, dus werden er mensen zonder ervaring of opleiding op hoge posities geplaatst. Ten tweede ontstond er een 'zwarte elite': een klein groep rijke en vaak politiek gelieerde zwarten die profiteerden van deze topbanen met bijbehorend topsalaris.¹⁹ In de praktijk bleef de overgrote meerderheid van de zwarte Afrikanen net zo arm als tijdens het apartheidsbewind. Ondanks de vele kritiek heeft het ANC enorm veel bereikt in de vijf jaar dat Mandela president was. Miljoenen Zuid-Afrikanen hadden in 1999 beschikking over schoon drinkwater, elektriciteit en gratis gezondheidszorg. Analfabetisme werd aangepakt en universiteiten en scholen werden geïntegreerd. Ook de economische situatie was aan het eind van deze vijf jaar een stuk stabielere dan aan het begin: zo waren de rentetarieven, de inflatie en het begrotingstekort aanmerkelijk gedaald.²⁰

De huidige situatie ziet er iets minder rooskleurig uit. Ten eerste heeft de wereldwijde economische crisis ook zijn effect op Zuid-Afrika. Hoewel Zuid-Afrika er beter vanaf komt dan de omringende landen is de werkloosheid hoog: bijna een kwart van de bevolking heeft geen baan. Er is onrust onder arbeiders in de mijnbouw, de belangrijkste sector. Zowel in 2013 als in 2014 staakten er ongeveer 100.000 arbeiders, met als doel het krijgen van een hoger salaris. Ten tweede – of wellicht als gevolg van de onrust - is het aantal buitenlandse investeerders in Zuid-Afrika met 43% gedaald. Ten derde heerst er verdeeldheid binnen het ANC, met name over de aanpak van de economische problemen. Sommigen zijn voorstanders van de vrije markt, andere willen meer overheidsbemoeienis. Ten vierde komen er steeds weer opnieuw corruptieschandalen aan het licht, waar de huidige president Zuma veelal zelf bij betrokken is.²¹ Tot slot zijn er nog de vele problemen waarover de regering beloofd heeft met een oplossing te komen, maar die ze tot op heden nog niet hebben kunnen nakomen: armoede, aids, ongelijkheid, criminaliteit, en uiteraard corruptie. Kortom: in de afgelopen twintig jaar heeft het ANC veel weten te bereiken, terwijl ze geen ervaring en geen middelen hadden. Dit uit zich in nieuwe problemen, zoals corruptie.

¹⁹ http://www.kaapstadmagazine.nl/typisch-zuid-afrika/De-Politiek-van-Post-Apartheid-ZuidAfrika/125_22_17885 (14 april 2014).

²⁰ http://www.kaapstadmagazine.nl/typisch-zuid-afrika/De-Politiek-van-Post-Apartheid-ZuidAfrika/125_22_17885 (14 april 2014).

²¹ <http://nos.nl/artikel/583460-hoe-staat-zuidafrika-ervoor.html> (14 april 2014)

1.2) Onderzoeksvraag en deelvragen

In de vorige paragraaf is duidelijk geworden dat Zuid-Afrika een land is met een ingewikkelde en veelzijdige geschiedenis. De meest recente uitdaging lijkt corruptie, maar is dit probleem wel zo recent? Of zijn de wortels hiervan dieper in de geschiedenis van Zuid-Afrika verankerd?

De hoofdvraag van het onderzoek is dan ook: *“Hoe ontwikkelde corruptie in Zuid-Afrika zich in de periode 1948-2014, en welke gevolgen had dit voor de samenleving?”* Om tot een antwoord op deze vraag te komen is er een periodisering gemaakt, waarin drie verschillende fasen onderscheiden worden. Deze fasen zijn: het apartheidsregime, de overgangsfase, en de huidige situatie. Aan de hand van deze periodisering kunnen de volgende deelvragen geformuleerd worden.

De eerste deelvraag, die betrekking heeft op het apartheidsregime, luidt: *“Is de huidige corruptie een voortzetting van het verleden?”* Hier zal onderzocht worden welke gevallen van corruptie zich voordeden tijdens het apartheidsregime.

Vervolgens zal de overgangsfase onderzocht worden. Bekend is dat het ANC geen vertrouwen had in bestaande administratieve systemen, maar toch waren ze er afhankelijk van. Door modernisering groeide de overheid in rap tempo, en in korte tijd was veel personeel nodig voor administratieve functies. Het gevolg hiervan was dat dit personeel onervaren was, of zelfs onopgeleid. Een ander feit is dat er mensen aan de macht kwamen (letterlijk van de ene op de andere dag), die totaal geen ervaring hadden met het besturen van een land. De blanken daarentegen hadden zo'n tweehonderd jaar kunnen 'oefenen', die waren in hun positie gegroeid, meegegroeid. De tweede deelvraag luidt dan ook: *“Zijn er ontwikkelingen tijdens de overgangsfase naar de nieuwe regering die de groei van corruptie zouden kunnen stimuleren?”*

Tot slot zal gekeken worden naar de huidige situatie. De derde deelvraag zal onderzoeken: *“Is het huidige Zuid-Afrika specifiek gevoelig voor corruptie?”* Om dit te onderzoeken zal onder andere gebruik gemaakt worden van de Corruption Perception Index van Transparency International.

1.3) Theoretische concepten

Corruptie

Het Collins English Dictionary beschrijft het begrip corruptie als: “het gebrek aan integriteit; open staan voor of betrokken zijn bij omkoping of andere oneerlijke praktijken; moreel verdorven”.²² Volgens Hyslop is corruptie: “illegale of niet-procedurele activiteit. Een actie is corrupt zodra wetten of regels overtreden worden.”²³

Een meer uitgebreide definitie van corruptie is terug te vinden in een adviesstuk van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV), verschenen in mei 2013. Omdat er zoveel uiteenlopende verschijnselen onder het begrip corruptie vallen is het moeilijk om een algemene, wereldwijd toepasbare definitie te formuleren. Dat wordt nog extra bemoeilijkt door het juridische aspect van corruptie: het verschilt per land of iets strafbaar is of niet. Als voorbeelden van corruptie worden genoemd: omkoping, nepotisme, verduistering of illegale financiering van verkiezingscampagnes.²⁴

Internationale organisaties zoals het *UN Global Programme against Corruption* en de Wereldbank gebruiken een brede omschrijving voor het begrip corruptie: “misbruik van toevertrouwde macht voor persoonlijk gewin, schadelijk voor het publieke belang”.²⁵

Vaak wordt onderscheid gemaakt tussen twee vormen van corruptie: *grand corruption* en *petty corruption*. Onder *grand corruption* wordt verstaan dat (grote) bedrijven, instellingen of personen (eenmalig) aanzienlijke bedragen aan politici of andere hoge functionarissen betalen om zakelijke voordelen te behalen, zoals een contract binnenhalen. Het gaat hierbij om grote bedragen die witgewassen of verborgen moeten worden. Bij *petty corruption* gaat het om kleinere bedragen die aan lagere en uitvoerende functionarissen betaald moeten worden om bijvoorbeeld toegang te krijgen tot diensten, of om een bepaalde dienst sneller geleverd te krijgen. Het gaat hierbij dus om corruptie die plaatsvindt in de dagelijkse uitvoering; de bevolking en kleine organisaties zijn degenen die betalen, en functionarissen die dagelijks contact hebben met het publiek zijn de ontvangers. Het geld dat ze ontvangen is meestal een aanvulling op hun normale loon, witwassen via ingewikkelde constructies is meestal niet nodig.

²² William Heath, ‘South Africa: public sector corruption’, *Journal of Financial Crime*, 7 (2000) 373.

²³ Jonathan Hyslop, ‘Political corruption: before and after apartheid’, *Journal of Southern African Studies*, 31 (2005) 776.

²⁴ Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Criminaliteit, corruptie en instabiliteit: een verkennend advies*, 85 (2013) 12.

²⁵ *UN Global Programme Against Corruption* (Wenen 2001) 7.

Corruptie kan dus belangrijke functies vervullen in een samenleving: politici kunnen steun verwerven, zakenlieden kunnen hun belangen proberen te beschermen, en voor burgers kan het een overlevingsstrategie zijn.²⁶

Politieke corruptie

Gebruik maken van publieke bronnen voor privégebruik, zonder dat dat opgemerkt wordt of dat er sancties voor gelden. Dit kan verschillende vormen aannemen, zoals: een functie slecht uitoefenen, verplichtingen verwaarlozen, of machtsmisbruik, allemaal met het motief van persoonlijk gewin, of min of meer direct persoonlijke voordelen. Politieke corruptie kan omschreven worden als een methode van exploitatie waarbij een bepaald aspect van de publieke sfeer geëxploiteerd wordt alsof het deel is van de marktgerichte sfeer. Politieke corruptie vindt plaats binnen overheidsinstanties: wetgevers, rechtbanken, bureaucratieën en statutaire lichamen zoals semi-corporaties of commissies. Bij politieke corruptie moet het gaan om handelingen die uitgevoerd worden met de intentie oneerlijk te zijn.²⁷

Patron-client relationships

Hyslop volgt voor het definiëren van een patronagenetwerk M. Khan en K.S. Jomo: “Een herhaaldelijke verstandhouding van uitwisseling tussen specifieke beschermheren en hun cliënten”.²⁸ Volgens het adviesrapport van het AIV is een patronagesysteem een “stelsel van sociale verplichtingen tussen personen waarin mensen zich niet gemakkelijk uit kunnen onttrekken”.²⁹ De bedoeling is dat degenen binnen het patronagesysteem elkaar voordelen toespelen. De betrokken personen zien dit meestal niet als een vergrijp, wat het tegengaan van dit verschijnsel moeilijk maakt. Er is vaak sprake van een zeker soort belangenverstrengeling, zeker als iemand bij de overheid werkt: familie of vrienden uit het patronagenetwerk verwachten een voorkeursbehandeling, terwijl

²⁶ Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Criminaliteit, corruptie en instabiliteit: een verkennend advies*, 85 (2013) 13.

²⁷ Tom Lodge, ‘Political Corruption in South Africa’, *African Affairs*, 97 (1998) 158.

²⁸ Hyslop, ‘Political corruption: before and after apartheid’, 775.

²⁹ Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Criminaliteit, corruptie en instabiliteit: een verkennend advies*, 85 (2013) 14.

van een overheidsfunctionaris juist verwacht wordt dat hij alle burgers gelijk behandelt.³⁰

Rent-seeking behaviour

Patronage hangt vaak samen met een bepaald soort economie. De economie zoals wij die kennen in de westerse landen is een markteconomie, waarin de overheid haar inkomsten voor een belangrijk deel vergaart uit belastingen. Deze belastingen worden geheven over salarissen en winsten uit werk en ondernemerschap. Een rentenierseconomie heeft een andere structuur: in dit geval is haalt de staat haar inkomsten niet uit belastingen, maar vooral uit zogenoemde *rents*. Deze *rents* komen voort uit grondstoffen, ontwikkelingshulp of uit het manipuleren van prijzen (door de overheid). Toegang krijgen tot de *rents* is van groot belang voor burgers die hun rijkdom willen vergaren of vergroten, en daardoor is het erg waardevol om een hoge positie binnen de overheid te bekleden. Dit is één van de redenen waarom in grondstoffenrijke landen zoveel vaker oorlogsgeweld voortkomt: de regering is een bron van rijkdom, en daarmee veroorzaker van vele conflicten. Als een positie bij de regering geen optie is, is een patronagenetwerk een waardevol alternatief.³¹

Hyslop volgt hierin M. Khan en K.S. Jomo. Hij omschrijft het als: “Gedrag dat voortkomt uit welke activiteit dan ook die het ontvangen van *rents* creëert of in stand houdt. In dit geval zijn *rents*: een inkomen dat hoger is dan het minimum waarmee een bedrijf of individu akkoord zou zijn gegaan, in het geval dat ze alternatieven aangeboden zouden krijgen. *Rents* kunnen legaal of illegaal zijn.”³²

³⁰ Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Criminaliteit, corruptie en instabiliteit: een verkennend advies*, 85 (2013) 14.

³¹ *Ibidem*, 14-15.

³² Hyslop, ‘Political corruption: before and after apartheid’, 775.

1.4) Opbouw scriptie

Om dit complexe onderwerp overzichtelijk te maken is ervoor gekozen de analyse op te splitsen in deelonderwerpen. Na deze inleiding worden in hoofdstuk twee de politieke gebeurtenissen besproken, vervolgens in hoofdstuk drie de economische ontwikkelingen, daarna in hoofdstuk vier de culturele aspecten, en tot slot wordt in hoofdstuk vijf beschreven welke vormen en voorbeelden van corruptie er bekend zijn; eerst in het historiografisch debat, en vervolgens op basis van de geraadpleegde bronnen: het rapport *Apartheid Grand Corruption*, krantenartikelen en de *Corruption Perceptions Index*. In hoofdstuk 6, de conclusie, zullen al deze aspecten samenkomen. In alle genoemde hoofdstukken is een onderverdeling gemaakt naar periode: ten eerste de apartheid (1948 – 1990), vervolgens de overgangsfase (1990 - 2004) en tot slot de huidige situatie (2004 - 2014).

1.5) Onderzoeksmethoden

Primaire bronnen

Om corruptie tijdens de verschillende periodes te kunnen vergelijken zal gezocht worden naar krantenartikelen uit zowel Zuid-Afrikaanse als buitenlandse kranten. Voor deze combinatie is gekozen om een zo objectief mogelijk beeld te kunnen vormen. De kranten waarin gezocht zal worden: *The Cape Times* (Zuid-Afrika), *The International Herald Tribune/The International New York Times* (Internationaal) en het *NRC Handelsblad* (Nederland).

Daarnaast zal gebruik gemaakt worden van de Corruption Perceptions Index, van de organisatie Transparency International. De Corruption Perceptions Index verschijnt jaarlijks. In deze lijst worden landen gerangschikt op basis van hoe de corruptie in de publieke sector wordt ervaren. Het is een samengestelde index, een combinatie van enquêtes en interviews over corruptie, verzameld door verschillende gerenommeerde instituten. De Corruption Perceptions Index is de meest gebruikte indicator van corruptie wereldwijd. Zuid-Afrika werd in 1995 voor het eerst in de lijst opgenomen, de periode die in dit onderzoek geanalyseerd zal worden is dan ook 1995-2014.

Secundaire bronnen

- Literatuur: artikelen en boeken.
- Rapport: *Apartheid Grand Corruption* (2006).

Hoofdstuk 2: Politiek

2.1) Apartheid – Bantustans en verzet

Hendrik Verwoerd (Amsterdam, 8 september 1901- Kaapstad, 6 september 1966) wordt gezien als de belangrijkste ontwerper van het apartheidssysteem. In 1950 werd hij minister van naturellen-zaken onder premier Malan, in 1958 volgde hij Strijdom op als premier. Toen in 1941 Malan tot premier werd gekozen stelde Verwoerd –destijds hoofdredacteur van de krant *Die Transvaler* – dat een leider in Zuid-Afrika dezelfde bevoegdheden zou moeten hebben als Hitler in Duitsland had. Adolf Hitler was het grote voorbeeld voor de tot het Afrikaner nationalisme bekeerde Verwoerd: Hitler had misschien wel meer liefde voor zijn nieuwe vaderland dan de meeste Duitsers, bevolkingsgroepen die ‘anders’ waren verklaarde hij inferieur en vormden volgens hem een bedreiging, en hij had een bureaucratisch systeem in het leven geroepen dat zijn wrede ideeën ten uitvoer bracht. Over de vraag of Verwoerd wel of geen nazi was wordt al jaren getwist, maar een democraat was hij absoluut niet.³³ Een van de eerste veranderingen die hij doorvoerde was er een van taalkundige aard. Veel Engelstalige kranten gebruikten niet meer het woord *natives*, maar schreven over “zwarten” of “Afrikanen”. Verwoerd was hier dermate op tegen dat hij aangaf geen vragen over Afrikanen te beantwoorden, omdat dat ras voor hem niet bestond. Daarnaast mocht het woord *natives* ook niet gebruikt worden omdat deze benaming net zozeer naar de blanken verwees die, zoals Verwoerd en velen met hem hardnekkig beweerden, ongeveer tegelijk met - of zelfs eerder dan - de zwarten in Zuid-Afrika waren aangekomen. Volgens Verwoerd was de juiste benaming *Bantu*, de naam van de grootste taalgroep tussen de Kaap en de evenaar. Vanaf dat moment werd alles aangeduid met Bantu, ook de namen van de ministeries van Native Affairs en Native Education werden aangepast.³⁴

Tijdens het bewind van de voorgangers van Verwoerd werden de apartheidregels niet altijd even strikt nageleefd: er waren talloze plekken en situaties waar blanken en zwarten gewoon vriendschappelijk met elkaar omgingen, zoals in

³³ Lapping, *De geschiedenis van de apartheid*, 153.

³⁴ *Ibidem*, 153.

kerken, ziekenhuizen, krantenredacties en in fabrieken. In de regels die bestonden waren nogal eens wat mazen te vinden. Verwoerd zag het als zijn taak om orde te scheppen in deze chaos. Zijn doel was om de apartheid, tot dat moment voornamelijk enkel bestaande uit ongeschreven regels, van een wettelijke basis te voorzien. Hij dulde geen ambtelijke vertraging: de blanke gebieden moesten ontdaan worden van “zwarte vlekken”.³⁵ Uitgangspunt was daarbij het ontkennen van het bestaan van een gemeenschappelijke Zuid-Afrikaanse nationaliteit van alle niet-blanken. Om dit nationaliteitsprobleem op te lossen werd dit deel van de bevolking opgedeeld in een van de volgende groepen: Xhosa, Zoeloe, Swazi, Tsonga, Ndebele, Venda, Noord-Sotho, Zuid-Sotho, Tswana, Indiër en kleurling. Behalve de laatste twee groepen kreeg elke groep een eigen, historisch thuisland toegewezen. In deze thuislanden konden zij zich “ontwikkelen volgens hun eigen tradities”. Volgens de theorie van de planologen van de apartheid moesten de thuislanden allemaal het grondgebied van onafhankelijke staten worden.³⁶ Dat de thuislanden inmiddels door versnippering allang geen overeenkomst meer hadden met de situatie in het verleden werd voor het gemak buiten beschouwing gelaten. Een van de grootste en meest ingrijpende gevolgen van deze nieuwe indeling van het land was de gedwongen verhuizing van miljoenen mensen. Meer dan tien procent van de bevolking, zo’n drie en een half miljoen mensen (vooral Afrikanen, Indiërs en kleurlingen, bijna geen blanken) werden afgevoerd naar het aangewezen thuisland. Dit was vaak zo ver weg van hun oorspronkelijke woonplaats dat het geen uitzondering was dat iemand drie uur met een bus moest reizen om zijn werk te bereiken. Zelfs mensen waarvan de grond waarop ze woonden gekocht was door hun voorouders werden hiervan verdreven.³⁷ Dit alles kon bereikt worden doordat het parlement nieuwe wetten liet uitvaardigen waarmee eigendomsrechten vervielen en eigendoms certificaten ongeldig werden verklaard. De thuislanden kregen eigen bestuursorganen en er werden verkiezingen gehouden, maar altijd werd ervoor gezorgd dat de oppositie geen meerderheid kon vormen. In het parlement werden zij namelijk altijd overvleugeld door vorsten die benoemd waren - en dus gehoorzaamden aan - door het apartheidsregime. Over het algemeen kan gezegd worden dat de regeringen van de thuislanden corrupt waren, en voornamelijk bestonden om degenen die een

³⁵ Lapping, *De geschiedenis van de apartheid*, 154.

³⁶ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 165.

³⁷ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 167.

overheidsbaan hadden te verrijken.³⁸ Dit kan gezien worden als een combinatie van patron-client relationships en rent-seeking behaviour: mensen met een functie binnen de overheid konden elkaar voordele toespelen, en daardoor was een positie binnen de overheid gunstig om te bemachtigen voor degenen die uit waren op zelfverrijking. Binnen Verwoerd's nieuwe bestuursstelsel behield de minister van Bantu-zaken het vetorecht bij de benoeming van de *chiefs*, en daarnaast had hij het recht hun besluiten ongeldig te verklaren. De nieuwe regeringen van de thuislanden, en de gebieden die daar onder vielen werden al snel *Bantustans* genoemd.³⁹

Al deze maatregelen konden niet zonder gevolgen blijven. Verschillende groepen in de Zuid-Afrikaanse samenleving, zoals bijvoorbeeld de Indiërs (sinds ongeveer 1946) en de blanke communisten, protesteerden tegen het Apartheidsbewind. In 1950 nam de regering Malan de Wet op Onderdrukking van het Communisme aan, maar dat bleek juist een stimulans voor de communisten om zich bij het ANC aan te sluiten, nadat de Communistische Partij zichzelf had opgeheven om conflicten met de politie voor te zijn. Een andere belangrijke groepering die het ANC ging ondersteunen kwam voort uit de groep van de kleurlingen. Deze tamelijk welgestelde gemeenschap leefde voornamelijk in de Kaapprovincie. Voordat de Wet op de Bevolkingsregistratie (1948) van kracht werd schaarde de overgrote meerderheid zich achter de blanken, en rekende zichzelf tot deze bevolkingsgroep. Na het invoeren van deze wet werden velen van hun opeens tot de groep van kleurlingen gerekend.⁴⁰ In 1952 organiseerde het ANC de grootste en langstduurende protestactie in haar bestaan, de zogeheten *Defiance Campaign* (ongehoorzaamheidscampagne). De motivatie erachter was een protest tegen de onrechtvaardige wetten. President Malan werd schriftelijk verzocht om onder andere de Paswetten, de Wet op de Groepsgebieden en de Wet op het *Bantu*-zelfbestuur af te schaffen. Als hij dit niet zou doen zouden er protestacties gestart worden. De organisatoren van de *Defiance Campaign* waren geïnspireerd geraakt door Ghandi, wiens zoon (woonachtig in Natal) tevens een van de deelnemers was. Het idee was dat rond de zeventuizend ANC-leden op een vreedzame manier arrestaties zouden uitlokken. Hiervoor kregen ze uitgebreide instructies, en de actievoerders moesten zweren geen geweld te zullen gebruiken. De politie werd door de organisatie bij elke voorgenomen actie van tevoren op de hoogte gesteld, zodat ze zeker arrestaties zouden

³⁸ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 166.

³⁹ Lapping, *De geschiedenis van de apartheid*, 155.

⁴⁰ *Ibidem*, 138.

komen verrichten. Nelson Mandela, in die tijd lid van de Jeugdliga, werd benoemd tot landelijk opperbevelhebber van de vrijwillige actievoerders. De *Defiance Campaign* was een groot succes door het hele land, maar helaas mondde het uiteindelijk toch uit in gewelddadigheden. Niet door de actievoerders zelf, maar door het toegestroomde publiek, dat zich op een gegeven moment tegen de politie keerde als deze probeerde de acties te verhinderen. Na maandenlange acties had de campagne tot resultaat dat India de kwestie van de rassenscheiding in Zuid-Afrika in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties ter sprake bracht. Uiteindelijk werd besloten dat een speciale commissie zich met de apartheid moest bezighouden: voor Zuid-Afrika was deze bemoeienis met haar binnenlandse politiek een diepe belediging.⁴¹

Niet alleen vanuit de eigen maatschappij maar ook vanuit het buitenland groeide de kritiek op het apartheidssysteem van Zuid-Afrika. In 1960 bezocht de Britse premier sir Harold Macmillan Zuid-Afrika. Verwoerd was al enige tijd bezig met toenaderingspogingen tot Engeland, en nam in zijn toespraak uitgebreid de tijd om het beleid van de regering toe te lichten. De repliek van Macmillan maakte echter direct duidelijk dat Verwoerd met zijn beleid niet op de steun van Engeland hoefde te rekenen: "Wij hebben ons altijd ten doel gesteld in de landen waarvoor wij ons verantwoordelijk voelen een maatschappij te creëren (...) die de mensen de mogelijkheid biedt zich ten volle te ontplooiën. Naar onze mening moet dat ook mogelijkheden inhouden voor een groeiend aandeel in politieke macht en politieke verantwoordelijkheid. Daarbij mogen alleen persoonlijke verdiensten op politiek of economisch gebied als criteria worden gehanteerd. (...) Wij stellen dus een beleid voor dat niet op rassen gebaseerd is, dat de deur opent naar een toekomst waarin Afrikanen, blanken van Europese afkomst en Aziaten (...) allen als volwaardige burgers kunnen functioneren en waar de spanningen tussen de etnische groepen plaats zullen maken voor loyaliteit jegens nieuwe staten. (...) Als medeleden van het gemenebest zouden wij Zuid-Afrika graag willen steunen en bemoedigen, maar u moet het mij niet kwalijk nemen als ik u eerlijk zeg dat uw beleid aspecten heeft die ons dat onmogelijk maken, willen wij niet ontrouw worden aan onze diepste overtuigingen. (...) Wij moeten als vrienden, zonder onszelf op de borst te slaan of elkaar te beschuldigen, onder ogen zien dat (...) dit verschil van inzicht tussen ons in staat."⁴²

⁴¹ Lapping, *De geschiedenis van de apartheid*, 140-141.

⁴² *Ibidem*, 158-159.

In hetzelfde jaar van de toespraak van Macmillan mondde de botsing tussen de overheid en de verschillende Afrikaanse nationalistische groeperingen uit in een regelrechte crisis. Het ANC en het PAC kondigden nog meer protesten en acties aan, en uiteindelijk liep een demonstratie in Sharpeville uit op een drama. Bij het plaatselijke politiebureau waren rond de vijfduizend mensen bijeengekomen. De agenten werden geconfronteerd met een mensenmassa die zij niet kon beheersen, en begonnen in paniek te schieten op de menigte. Negenenzestig mensen overleden, waaronder ook vrouwen en kinderen, en nog eens honderdtachtig mensen raakten gewond. Het drama in Sharpeville vergrootte de onrust, en de regering besloot zowel het ANC als het PAC te verbieden. Vanaf dat moment gingen beide organisaties ondergronds, en begonnen militair verzet te bieden.⁴³

Verwoerd heeft zijn beleid altijd verdedigd door te zeggen dat het in het belang van zowel blanken als zwarten was. Over het besluit om de *Bantustans* te stichten zei hij dat hij een klein blank Zuid-Afrika verkoos boven een groot zwart Zuid-Afrika. Op die manier werd Zuid-Afrika veilig gesteld voor de blanken, en konden de zwarten zich ontwikkelen in hun 'eigen', 'onafhankelijke' staten. In werkelijkheid waren de *Bantustans* elk te klein en te zwak om ooit een bedreiging voor de blanken te vormen. Het eindresultaat was een staat met een reeks satellietstaten, die in alle opzichten gericht waren op de bevoordeling van de blanken. Verrassend genoeg vertelden mensen die Verwoerd van dichtbij hebben meegemaakt dat hij zich in de laatste maanden van zijn leven begon af te vragen of hij niet te ver was gegaan met zijn beleid en alle maatregelen die hij had genomen. Op 6 september 1966, terwijl hij in de parlamentszaal klaar zat om een toespraak te houden, werd hij door een bode met messteken om het leven gebracht.⁴⁴

⁴³ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 158.

⁴⁴ Lapping, *De geschiedenis van de apartheid*, 169.

2.2) Overgangsfase- Een nieuwe politieke orde

De eerste concrete maatregelen die voor de afschaffing van de apartheid zouden zorgen werden vanaf ongeveer 1990 genomen, maar achteraf beschouwd waren er vanaf de jaren zeventig al signalen die lieten zien dat de apartheid zou gaan verdwijnen. Twee van de belangrijkste signalen waren de protesten en opstanden van de Afrikanen zelf, en de steeds groter wordende kritiek vanuit het buitenland.

De grote veranderingen begonnen echter met de verkiezingen van september 1987, toen Frederik Willem de Klerk tot nieuwe president werd gekozen. Zijn voorganger Botha was, zelfs naar de maatstaven van de nationalistische politici, een angstaanjagend man en had als bijnaam 'de grote krokodil'. Botha was een leider van het soort die op elke vorm van tegenstand reageerde door zijn eigen positie met nog meer geweld te bevestigen.⁴⁵ De Klerk echter had een veel minder felle instelling en kan gezien worden als een gematigd bemiddelaar. Hij was afkomstig uit Transvaal, was voorheen een briljant rechtsgeleerde, en was de neef van voormalig premier Hans Strijdom. Na de verkiezingen was een van de eerste beslissingen van de Klerk om veel vooraanstaande ANC-leden (waaronder Walter Sisulu en Ahmed Kathrada) vrij te laten. Vervolgens, in februari 1990, kondigde de Klerk aan dat de restricties op het ANC, de Zuid-Afrikaanse Communistische Partij, het Pan-Afrikaanse Congres en alle andere verboden organisaties met onmiddellijke ingang werden opgeheven. Enkele dagen later was Nelson Mandela na zevenentwintig jaar gevangenschap een vrij man. De laatste jaren van zijn gevangenschap had hij doorgebracht in de Victor Verstergevangenis, nabij Johannesburg. Van daaruit werd hij naar Kaapstad gereden, waar hij vanaf het balkon van het stadhuis een grote menigte toesprak. De vrijlating van Mandela was zowel politiek als symbolisch gezien van een dermate groot belang dat het gezien kan worden als de markering van het feitelijke begin van de overgangperiode. Langzaam maar zeker kon Zuid-Afrika beginnen zich te ontdoen van haar verleden van de apartheid.⁴⁶

Een interessant vraagstuk bij deze ontwikkeling is: waarom namen de Klerk en zijn kabinet de maatregelen die er voor zorgden dat het risico dat ze aan macht zouden moeten inboeten groter werd? Waarom zouden ze vrijwillig de regels veranderen, terwijl juist deze regels hun de macht gaven die ze hadden? In de meeste gevallen

⁴⁵ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 198-199.

⁴⁶ *Ibidem*, 219-220.

gebeurt dit alleen onder dwang, maar in het geval van Zuid-Afrika beschikte het ANC nog lang niet over de middelen om een dergelijke mate van dwang uit te kunnen voeren. De reden voor de koersverandering was waarschijnlijk een combinatie tussen politieke en economische beweegredenen. Op het politieke toneel waren de verhoudingen veranderd: het Britse imperium was al sinds lange tijd geen boeman meer, waardoor het oorspronkelijke enthousiasme waarmee het Afrikaner nationalisme was ontstaan was verdwenen. Economisch gezien waren de Afrikaners gemiddeld gezien niet zo rijk als de Engelstalige blanke Zuid-Afrikanen, maar de verschillen waren dermate gelijk getrokken dat het geen grote kwestie meer betrof. Het was vooral de stagnatie – volgens sommigen zelfs het verval – van de economie van Zuid-Afrika die een bedreiging vormde voor de welvaart van de blanken. Om dit te voorkomen moesten er radicale oplossingen worden gevonden, en die konden enkel plaatsvinden wanneer de politiek zich zou hervormen. De Klerk en zijn omgeving waren ongetwijfeld in de veronderstelling dat zij het proces van overgang op een manier konden beheersen waarbij hun eigen belangen veilig werden gesteld en hun macht behouden zou blijven, maar dat bleek een misvatting.⁴⁷

De situatie in Zuid-Afrika tussen 1990 en 1994 was chaotisch en gewelddadig, al had dat laatste nog veel erger kunnen zijn. De meeste blanken waren altijd bang geweest voor een massale lynchpartij op het moment dat de zwarten meer macht zouden krijgen, maar die angst bleek uiteindelijk niet gegrond. Het belangrijkste in deze periode was dat er duidelijkheid zou komen over wie het land zou gaan regeren, in wiens belang dat zou zijn, en wat de bureaucratische en administratieve structuren van het land zouden gaan worden. Echter, voordat over al deze zaken duidelijkheid werd geschept, werd reeds begonnen met het opdoeken van de oude orde. De belangrijkste verandering die werd doorgevoerd was de intrekking van de Wet op de Bevolkingsregistratie, in 1991. Dat hield in dat men niet langer rechten kon opeisen, of – veel belangrijker nog – dat rechten niet langer afgepakt konden worden, op basis van etnische of raciale classificatie. In diezelfde periode werden de Wet op de Naturellengrond en de Wet op de Groepsgebieden ingetrokken. Tot slot werd een allesomvattende wet aangenomen waarin in totaal zestig wetten en regels met maatregelen die op rassenleer waren gebaseerd ontkracht werden. Eindelijk hoefde de bevolking van Zuid-Afrika niet meer gebogen verder te leven onder het juk van het territoriale thuislandensysteem. Eindelijk kon de zwarte bevolking weer terugtrekken naar de steden, weg van de thuislanden die

⁴⁷ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 220-221.

in werkelijkheid nooit hun thuis waren geweest, en weg van de blanke boerderijen. Het gevolg van deze massale migratie naar de grote steden was dat er in de buitenwijken vele officieuze nederzettingen met hutjes werden gebouwd, en dat het nog moeilijker werd om een baan te vinden, aangezien de concurrentie enorm was gestegen.⁴⁸

Zoals verwacht kon worden was het scheppen van een nieuwe politieke orde een uiterst gecompliceerd en langdurend proces. Een absoluut vereiste daarbij was constitutionele continuïteit: alles wat besloten werd moest bekrachtigd worden door het Zuid-Afrikaanse parlement. Ook moest de regering die na de overgangperiode zou ontstaan in alle opzichten de legale opvolger zijn van de regering die voor de overgangperiode aan de macht was. De belangrijkste politieke consequentie die hieruit naar voren kwam hield in dat het proces binnen de regeerperiode (te weten vijf jaar) van het Zuid-Afrikaanse parlement moest plaatsvinden en afgerond moest worden, anders zouden er wederom verkiezingen gehouden moeten worden volgens het oude bestel.⁴⁹ De onderhandelingen verliepen echter tergend langzaam en problematisch. In december 1991 kwam voor de eerste maal de Conferentie voor een Democratisch Zuid-Afrika bijeen, maar in de daaropvolgende maanden vorderde het proces totaal niet, en in mei 1992 werden de pogingen opgegeven. Hierop volgde een verschrikkelijke slachtpartij in Boipatong, een buitenwijk van Johannesburg. In een poging zijn aanhang te vergroten had de Klerk een bezoek gebracht aan deze officieuze nederzetting, maar zijn aanwezigheid inclusief een grote politiemacht zette enkel kwaad bloed bij de Afrikanen. De politie opende het vuur op de woedende mensenmenigte, en tientallen mensen werden gedood. Opvallend was dat Mandela de Klerk de schuld gaf, en hem zelfs persoonlijk verantwoordelijk hield voor de gebeurtenissen. Alle partijen leken nog erg ver verwijderd te zijn van het vinden van een oplossing voor het ontwerpen van een nieuwe politieke orde. Aan de andere kant werden de partijen, juist door alle gebeurtenissen, nog meer gedwongen om hoe dan ook een akkoord te bereiken. De onderhandelingen die volgden werden in ruim veertig besloten bijeenkomsten gevoerd door twee jonge politici: Roelf Meyer voor de regering en Cyril Ramaphosa voor het ANC. Een belangrijk punt in de onderhandelingen was de positie van de ambtenaren van het oude regime, zowel van Zuid-Afrika als van de Thuislanden. Veertig procent van de Afrikaners werkte voor de regering, en bekleedden functies bij onder meer de overheid,

⁴⁸ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 223.

⁴⁹ *Ibidem*, 224.

het leger, en de politie. Deze grote groep mensen vormde een enorme achterban, met name voor de Nationale Partij. Uiteindelijk werd overeengekomen dat staatsambtenaren gegarandeerd hun baan zouden behouden gedurende tien jaar na de regeringsovergang. Het resultaat van alle onderhandelingen was uiteindelijk succesvol: in november 1993 werd overeenstemming bereikt over een interim-grondwet, die een maand later werd aangenomen door het parlement. Hierbij werd aan een van de belangrijkste voorwaarden van zowel de Klerk als Mandela voldaan: de overgang van apartheid naar democratie was onder constitutionele continuïteit bereikt. Het kwam er kort gezegd op neer dat de wetten van het land volgens de wet veranderd waren. Ook werd een datum bepaald voor de eerste algemene verkiezingen in de geschiedenis van Zuid-Afrika. Van 26 tot 29 april 1994 mochten alle Zuid-Afrikanen naar de stembus gaan, waar zij een nieuwe constituerende en wetgevende vergadering, en dus een nieuwe president mochten kiezen.⁵⁰

De verkiezingen werden gewonnen door het ANC, met ruim tweeënzestig procent van de stemmen. Op 10 mei 1994 legde Nelson Mandela de eed af en werd benoemd als eerste president van het 'nieuwe' Zuid-Afrika. De Nationale Partij had slechts iets meer dan twintig procent van de stemmen behaald, toch waren zij hierdoor wel in staat om de Klerk als vice-president te benoemen. Ook Thabo Mbeki werd ingezworen als vice-president. Zelfs een nieuwe vlag was ontworpen om dit nieuwe tijdperk in te luiden: het rood, wit en blauw van de oude vlag werd gecombineerd met het zwart, groen en goud van het ANC.⁵¹

⁵⁰ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 227-230.

⁵¹ *Ibidem*, 234-236.

2.3) Huidige situatie - De positie van de chiefs

Een grote uitdaging voor het ANC bleek het creëren van een nieuwe politieke orde. Sommige oude systemen werden afgeschaft, democratie werd ingevoerd, maar daarnaast moeten andere oude systemen een plek krijgen binnen het nieuwe systeem. De transformatie naar een Zuid-Afrikaanse democratie verloopt niet zonder slag of stoot. Het blijkt moeilijk te zijn voor de staat om haar politieke en economische grip te versterken, vooral in de uitgestrekte plattelandsgebieden. Hierdoor krijgen traditionele leiders (ook wel bekend als *chiefs*) de mogelijkheid om de rol van intermediair tussen staat en maatschappij op zich te nemen, maar ook om zichzelf op te werpen als degenen die de beslissingen nemen namens grote groepen van de bevolking.⁵² Hoe staat het ANC tegenover deze ontwikkeling?

De realiteit van de wereldpolitiek en de restricties van een socio-economische orde die bijna failliet is beperkten het nieuwe regime in haar pogingen om armoede, werkeloosheid en algehele ongelijkheid te verminderen. Daarbij was een centraal punt op de agenda het decentraliseren van macht en autoriteit naar provincies en lokale overheidsinstanties. Vooral de derde pijler van de overheid, de gemeenten, werd gecreëerd om een bepaalde basis van diensten te kunnen verlenen aan het volk en om kanalen van democratische participatie te kunnen opstarten. Toch bleek dat de overheid niet over voldoende capaciteit beschikte om een politieke en economische transformatie te realiseren, die een meer gelijkwaardige maatschappij zou creëren. Nergens werd dit duidelijker zichtbaar dan op het gemeentelijke overheidsniveau in de uitgestrekte landelijke gebieden. Vooral daar is te zien dat het niet lukt om de inkomens te verhogen, er is een tekort aan personeel dat opgeleid is om de meest basale diensten te kunnen verlenen, en er is gefaald in het opzetten van economische ontwikkeling die daadwerkelijk iets bijdraagt. Deze tekortkomingen zijn vooral zichtbaar in de voormalige *homelands*, waar de economische ontwikkeling ernstig achterligt op de meer stedelijke gebieden van het land.⁵³ In veel voormalige *homelands* hebben de *chiefs* – vaker wel dan niet – gebruik gemaakt van de mogelijkheid zichzelf in de positie van een intermediair, of zelfs in de positie van degene die beslissingen maakt, te plaatsen. Ze

⁵² Thomas A. Koelble en Edward Lipuma, 'Traditional Leaders and the Culture of Governance', *Governance: an international journal of policy, administration, and institutions*, 24 (2011) 5.

⁵³ Koelble en Lipuma, 'Traditional Leaders', 6.

hebben zichzelf als het ware tussen de staat aan de ene kant en de maatschappij aan de andere kant geplaatst. En dat is precies waar de schoen wringt: *chiefs* zijn vaak namelijk niet democratisch gekozen, en dat botst met de nieuwe waarden van Zuid-Afrika. Wellicht nog veel belangrijker is dat het chief-systeem daardoor zeer gevoelig is voor corruptie.

Het *chief*-systeem in de *homelands* (*Bantustans*) was gedeeltelijk een erfenis van de apartheid. Een van de pilaren van de juridische structuur van de apartheid was de *Bantu Authorities Act* uit 1951, waarbij de *Bantustans*, de zogenaamd zelfstandige *homelands* in het leven werden geroepen. Deze stonden onder het gezag van een *chiefs* die beschouwd werden als loyaal aan het apartheidsregime. Het *Department of Native Affairs* had de controle over een patronagenetwerk dat de afhankelijkheid van de *chiefs* aan deze instelling zeker stelde. Dit beschadigde de vertrouwensband die die *chiefs* voorheen altijd met hun gemeenschap hadden om verschillende redenen. Het eerste probleem was de benoeming van de *chiefs*. *Chiefs* die tegen het apartheidsregime in gingen werden afgezet en vervangen door een meer meegaand lid van de gemeenschap, meestal iemand die van deze mogelijkheid gebruik maakte om zich meer macht toe te eigenen. Ten tweede waren pogingen van het ANC om een machtsbasis op het platteland te creëren mislukt, toen duidelijk werd dat de traditionele leiders zich aan de kant van het gezaghebbende regime schaalden. Hierdoor werden de *chiefs* voor de meeste bewoners van het platteland een symbool en een hulpmiddel voor onderdrukking. De gemeenschap kon haar leider niet meer vertrouwen. Tot slot gaf de *Bantu Authorities Act* de *chiefs* macht over een aantal belangrijke zaken, zoals het verlenen van werkvergunningen. Voor veel van deze soorten dienstverlening vroegen de *chiefs* een vergoeding, daarnaast konden ze bepaalde verplichte financiële bijdragen innen voor bijvoorbeeld het bouwen van een publiek instituut. Echter, vaak werd het geïnde geld ook gebruikt voor privé uitgaven, zoals een auto. Het apartheidsregime gebruikte de stedelijke gemeenteraadsleden en de *chiefs* op het platteland op dezelfde manier: om de zwarte bevolking te onderdrukken. Beiden gebruikten vaak hun machtspositie die ze van de staat gekregen hadden voor zelfverrijking, waardoor ze door de gewone bevolking werden aangekeken met een mengeling van angst, jaloezie en boosheid.⁵⁴

Door de dubieuze positie van de *chiefs* tijdens het apartheidsregime was de nieuwe ANC-regering van mening dat het instituut van het *chief*-schap afgeschaft moest

⁵⁴ Koelble en Lipuma, 'Traditional Leaders', 9-10.

worden. Alleen op die manier kon de democratie zich versterken en kon de positie van de nieuwe regering gedefinieerd worden. Het systeem van de *chiefs* was per definitie niet democratisch: *chiefs* werden niet door het volk gekozen, ze functioneerden als een staat binnen de staat, en velen van hen hadden het verzet van het ANC niet gesteund. Het doel van de nieuwe regering was om gemeentelijke districten in het leven te roepen, die een representatieve overheid zouden oprichten. Via deze weg konden mensen hun behoeften en belangen uiten. Dit zou de staat versterken, en zowel de mensen in de steden als de mensen op het platteland zouden de nieuwe staat zien als een staat die het voordeel van scholing, economische ontwikkeling en gezondheid nastreeft en verder ontwikkelt. Het is niet verwonderlijk dat de *chiefs* vervolgens klaagden dat het complete democratiseringsinitiatief hun status negeerde en dat slechts symbolische waarde werd gehecht aan hun autoriteit.⁵⁵ Maar er was nog een factor waar geen rekening mee was gehouden. De verwachting was dat Zuid-Afrika het democratiseringsmodel van westerse landen kon volgen. Wat echter problemen opleverde was het feit dat Zuid-Afrika niet over de financiële middelen en de geschoolde mankracht beschikte waar de westerse landen wel gebruik van konden maken. Daarbij kwam het gegeven dat de centrale staat totaal niet aanwezig of zichtbaar was op het Zuid-Afrikaanse platteland. Hoe kon de overheid dan toch haar positie versterken in deze gebieden? De *chiefs* weer terug op het toneel schuiven werd een van de strategieën. De nieuwe vraag werd welke rol de *chiefs* zouden gaan spelen, en hoeveel macht ze zouden krijgen.

Een nieuw politiek beleid blijkt in de praktijk een stuk moeilijker te verwezenlijken dan in theorie. Een nieuwe regering heeft altijd te maken met erfenissen van het oude regime. Vaak blijkt dat deze niet zomaar vervangen kunnen worden; er moet een manier worden gevonden om deze in het nieuwe systeem op te nemen. In Zuid-Afrika zien we dat bij de *chiefs*. In theorie leek het een eenvoudige oplossing om dit niet-democratische systeem af te schaffen, maar in de praktijk bleek dat de nieuwe regering op het platteland de *chiefs* nodig had om haar positie te versterken, omdat juist deze *chiefs* aanzien hadden bij de lokale bevolking. Het resultaat is dat het ANC de *chiefs* nu ziet als een instituut dat het voor hen mogelijk maakt om te integreren in de landelijke gebieden, omdat ze verder geen bronnen heeft om dit te bereiken.

⁵⁵ Koelble en Lipuma, 'Traditional Leaders', 12.

Hoofdstuk 3: Economie

3.1) Apartheid – Favouritism en discriminatie op de arbeidsmarkt

Voor de verkiezing van 1948 stonden er drie hoofdpunten op de agenda van de Nationale Partij. Ten eerste een hervorming van de economie om de Afrikaners te bevrijden van “buitenlands kapitalisme”, ten tweede de invoering van het apartheidbeleid om het “native-probleem” op te lossen, en ten derde een verbetering voor de economische situatie van arme blanke Afrikaners. Om dit laatste te bereiken werd een veelomvattend welvaartsbeleid ingevoerd, dat inhield dat twee groepen Afrikaners, te weten de boeren en de arbeiders in de steden, in aanmerking kwamen voor speciale steunprogramma’s van de overheid.⁵⁶ Discriminerende praktijken vinden al sinds de achttiende eeuw op grote schaal plaats in de Zuid-Afrikaanse maatschappij. De motivatie voor deze discriminatie, vooral op de arbeidsmarkt, was de bescherming van arme blanke Afrikaners tegen de goedkope zwarte arbeidskrachten. Vele discriminerende wetten werden ingevoerd om ervoor te zorgen dat Afrikanen geen geschoold en hoogbetaald werk mochten doen. Ze kregen minder betaald dan blanken en mochten geen lid worden van vakbonden, waardoor ze uitgesloten waren van deelname aan onder andere acties en loononderhandelingen. Daarnaast mochten ze ook geen cursussen of trainingen volgen die hen hogerop zouden kunnen brengen, dus daarmee waren ze bij voorbaat al veroordeeld tot laag, ongeschoold werk. Enkele van deze maatregelen bestonden al voor 1948, maar de meerderheid werd in de eerste dertig jaar van de regeerperiode van de Nationale Partij ingevoerd. Het reserveren van banen voor blanken en de bijbehorende discriminatie op de arbeidsmarkt werd afgeschaft in 1979, maar onofficieel ging de discriminatie door, en deze barrières maakten het voor de zwarte arbeiders nog steeds moeilijk om te kunnen concurreren met de blanken.⁵⁷

Gedurende de jaren is er in het beleid van de Nationale Partij een verschuiving te zien van het helpen van de armen naar het bevoordelen van de rijken. Zo werd er een *Agricultural Marketing Act* ingevoerd om hogere prijzen voor landbouwproductie zeker

⁵⁶ Sampie Terreblanche, *A history of inequality in South Africa, 1652-2002* (Scotssville/Sandton 2002) 302.

⁵⁷ Terreblanche, *A history of inequality*, 386-388.

te stellen, wat onder meer als gevolg had dat tussen 1950 en 1954 de prijs van maïs met bijna vijftig procent steeg.⁵⁸ Op deze manier raakte een economische cultuur van bevoordeling verankerd in de Afrikaner kapitalistische landbouwcultuur. De vraag is of dit bevoordelen (in het Engels: *favouritism*) gezien kan worden als een vorm van corruptie?

Gedurende ruim twintig jaar, vanaf de jaren vijftig tot ver in de jaren zeventig, liet de Zuid-Afrikaanse economie een zeer aanzienlijke groei zien. In deze periode steeg het bruto nationaal product gemiddeld bijna vijf procent per jaar, terwijl de bevolking gemiddeld met ongeveer drie procent per jaar groeide. Op het eerste gezicht lijkt dit aan te geven dat de economie een goede ontwikkeling doormaakte. Uiteraard moet hierbij wel de kanttekening geplaatst worden dat van het grootste deel van de stijging alleen door de blanke minderheid van de bevolking werd geprofiteerd. Vanuit een economisch perspectief werd de apartheid gezien als een beleid dat de belangen diende van de kapitalistische ondernemingen die de economie van het land beheersten. De belangrijkste onderneming was Anglo-Amerikaans, had haar basis in de mijnbouw, en was van daaruit uitgebreid naar andere firma's. Het gevolg was dat de waarde van deze bedrijven gezamenlijk meer dan de helft van alle op de beurs van Johannesburg genoteerde waarden bedroeg. In 1987 was dit aandeel zelfs tot zestig procent gestegen, nadat bovengenoemde firma lokale vestigingen had opgekocht van verschillende buitenlandse bedrijven die het land hadden verlaten uit angst voor sancties in de toekomst.⁵⁹

Om een economische analyse te maken van de periode 1950-1975 moet gekeken worden naar zowel de effecten op korte termijn als naar die op lange termijn. In het algemeen was het derde kwart van de twintigste eeuw een periode van een wereldwijde explosieve, langdurende groei. Landen die grondstoffen produceerden, zoals Zuid-Afrika, hadden hierbij over het algemeen een zeer voordelige positie. Om voordeel te kunnen behalen moesten bedrijven over een zeer grote groep laagopgeleide - dus goedkope - arbeidskrachten beschikken, die bij voorkeur niet zoveel rechten hadden of zich konden verenigen in vakbonden. Het apartheidssysteem in Zuid-Afrika leende zich bij uitstek voor deze arbeidsmarkt. Uiteraard was het beleid geen vorm van dwangarbeid of slavernij, maar de consequenties voor degenen die in opstand kwamen,

⁵⁸ Terreblanche, *A history of inequality*, 305.

⁵⁹ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 161-162.

of voor degenen die zich verenigden in zwarte vakbonden, waren dreigend genoeg om de balans voornamelijk naar de kant van de blanke werkgevers door te laten slaan. Op korte termijn konden de mijnen, en andere bedrijven waarvoor ongeschoolde arbeid van cruciaal belang was, enorm groeien, en de Zuid-Afrikaanse economie profiteerde daarvan mee. Als echter naar de lange termijn wordt gekeken vallen deze voordelen compleet weg, en blijken juist een enorm nadeel te zijn. Het laatste kwart van de twintigste eeuw, vanaf ongeveer 1973, sloeg de wereldeconomie om en bleek Zuid-Afrika bijzonder slecht bestendig te zijn tegen deze economische malaise. Andere economieën, bijvoorbeeld in Zuidoost-Azië, begonnen in vrij hoog tempo te industrialiseren. Om dit te kunnen laten plaatsvinden is een ander soort beroepsbevolking nodig: men moest hoger opgeleid zijn. Echter, in Zuid-Afrika was het beleid er altijd op uit geweest om het grootste deel van de beroepsbevolking juist zo laag mogelijk opgeleid te houden. Het *Bantu*-onderwijs is hier het meest duidelijke voorbeeld van. Als gekeken wordt naar de gevolgen voor de export is te zien dat Zuid-Afrika ver achter loopt op de concurrerende landen. Het aandeel van Zuid-Afrika in de algehele wereldhandel in industriële goederen zakte van 0,78 in 1955 naar 0,27 procent in 1985. Het beleid van de staat wat betreft industrialisatie was hierbij een groot probleem, aangezien de regering zich liet leiden door haar onzekerheden in plaats van door de ambitie om nieuwe, potentieel winstgevende industrieën te bevorderen. Er werden hoge tariefmuren opgeworpen, en langzamerhand werden producenten uit Zuid-Afrika steeds minder concurrerend. Op uitzondering van de communistische landen was er vrijwel geen enkel land dan Zuid-Afrika waar de overheid een grotere rechtstreekse inmenging met de economie had. De staat had onder andere in haar eigendom: de elektriciteit, ijzer en staal, spoorwegen, en massale projecten om olie uit steenkool te winnen. Een van de gevolgen van de onzekerheid van de apartheid was dat de staat er een conservatieve fiscale politiek op na hield, en vernieuwende bedrijven werden niet verder gestimuleerd. Dit verhinderde verdere groei van deze sector, die zich anders misschien wel verder had kunnen ontwikkelen, en daarmee de Zuid-Afrikaanse economie. Kortom: door de apartheid was Zuid-Afrika zeer kwetsbaar geworden voor de uitdagingen in het laatste kwart van de twintigste eeuw.⁶⁰

⁶⁰ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 163.

3.2) Overgangsfase – Black Economic Empowerment

De nieuwe ANC-regering met Mandela aan het roer stond een aantal grote uitdagingen te wachten. Een van de belangrijkste doelen die zij stelde was het leggen van een gezond socio-economisch fundament. Direct aan het begin van zijn ambtstermijn kondigde Mandela aan ervan overtuigd te zijn dat het economische vrijemarkt-model voor Zuid-Afrika de beste keuze was. Een opvallende keuze, gezien het feit dat nog geen vier jaar eerder, bij zijn vrijlating uit de gevangenis, Mandela nog heilig overtuigd leek van socialistische idealen, en veelvuldig sprak over nationaliseren. Wat had deze verandering teweeg gebracht? Een belangrijke oorzaak was de veranderingen in de rest van de wereld die rond deze tijd plaatsvonden. Er was een grote kapitalistische wereldmarkt ontstaan door de val van de Berlijnse Muur en de Sovjet Unie. Daarbij maakte de wereld een ware technische revolutie door; zo werd bijvoorbeeld de computer inmiddels op grote schaal gebruikt, waardoor transacties op een veel hoger tempo plaatsvonden. Als Zuid-Afrika al deze ontwikkelingen bij wilde houden, en zelf ook een serieuze speler wilde worden, had ze geen andere keus dan meegaan met de kapitalistische stroom. Voor deze tijd had het land buitenlandse investeerders nodig, en moest het transformeren van een land dat vooral leunde op land- en mijnbouw naar een producerend exportland met hoogopgeleide arbeiders.⁶¹ Deze transformatie kon uiteraard niet van de ene op de andere dag plaatsvinden. De belangrijkste elementen waren de noodzakelijke economische omwenteling en de verbetering van de achtergestelde positie van de zwarte bevolkingsmeerderheid.

De eerste tien jaar na de apartheid maakte de economie van Zuid-Afrika een flinke groei door. Tussen 1995 en 2003 steeg het bruto binnenlands product (BBP) met een gemiddelde van bijna drie procent. Ter vergelijking: dit was het dubbele van de groei tussen 1980 en 1994. Er waren twee belangrijke oorzaken die dit succes tot gevolg hadden: ten eerste heeft de regering van het begin af aan gewerkt aan het versterken van de publieke financiën, waardoor er een weg werd vrijgemaakt voor een meer stabiel en meer voorspelbaar financieel milieu. Ten tweede was er een scherpe ommezwaai te zien in de productiviteit van Zuid-Afrika, doordat er op handelsgebied sprake was van een veel grotere integratie met de rest van de wereld dan voorheen tijdens het

⁶¹ http://www.kaapstadmagazine.nl/typisch-zuid-afrika/de-politiek-van-post-apartheid-zuidafrika/125_22_17885. (6 januari 2014).

apartheidsregime, toen er nog sprake was van handelssancties.⁶² De verbeteringen wat betreft economische groei betekenden niet automatisch een vooruitgang voor de Zuid-Afrikaanse bevolking. Werkloosheid blijft een enorme sociale, economische en politieke uitdaging. In 2004 was zesentwintig procent van de bevolking werkloos, ongeveer hetzelfde aantal als in 1994.⁶³ Tien jaar na de overwinning van het ANC was er op het gebied van werkloosheid dus bijna niets veranderd. Om deze situatie te verbeteren formuleerde de overheid in 2003 een doelstelling die inhield dat in de daarop volgende tien jaar tijd (tot 2014) de werkloosheid gehalveerd moest zijn. Een ambitieus doel, want het mag duidelijk zijn dat de maatregelen die tot dat moment genomen zijn lang niet toereikend genoeg waren. Meer ingrijpende maatregelen bleken nodig om nieuwe banen te creëren en om ervoor te zorgen dat meer mensen een opleiding kunnen volgen of hun vaardigheden kunnen verbeteren.⁶⁴

Naast de voornemens om de werkloosheid te verminderen was een andere doelstelling van de regering het verbeteren van de positie van zwarte Zuid-Afrikanen op de arbeidsmarkt. Na bijna een halve eeuw apartheid was het grootste deel van de zwarte Zuid-Afrikanen zo goed als uitgesloten van deelname aan de Zuid-Afrikaanse economie. Toen het ANC in 1994 aan de macht kwam werd het zogeheten *Black Economic Empowerment* (BEE) als een van de belangrijkste middelen gezien om door de muur van blankheid rondom de Zuid-Afrikaanse economie heen te kunnen breken. Als dit niet zou gebeuren, zo werd geredeneerd, zou de voortzetting van de economische macht van de blanken en de daarmee gepaard gaande raciale inkomensongelijkheid zorgen voor sociale en raciale spanningen in het nieuwe Zuid-Afrika.

Het Black Economic Empowerment program werd in 2003 gelanceerd om de verschuiving van bezit en promotie van blanke naar zwarte Zuid-Afrikanen te stimuleren. Ook hieraan werd een doel gekoppeld: in 2014 moest een kwart van de Zuid-Afrikaanse bedrijven eigendom zijn van zwarte Zuid-Afrikanen.⁶⁵ Daarbij moet wel vermeld worden dat het om een vrijwillige benadering gaat: het is niet het geval dat door dit programma blanke Zuid-Afrikanen ontslagen konden worden om plaats te maken voor zwarte Zuid-Afrikanen. Ondanks deze duidelijke doelstelling bleef de

⁶² Michael Novak, 'The first ten years after apartheid: an overview of the South African economy', *International Monetary Fund report* (2004) 2.

⁶³ Vivek Arora en Luca Antonio Ricci, 'Unemployment and the labor market', *International Monetary Fund report* (2004) 23.

⁶⁴ Novak, 'The first ten years after apartheid', 6.

⁶⁵ *Ibidem*, 10.

overheid terughoudend als het aankwam op het uitvoeren van het nieuwe beleid. Een belangrijke oorzaak hiervan was dat de regering meerdere belangrijke doelen tegelijkertijd nastreefde, en het bleek dat sommige doelen niet zo eenvoudig met elkaar te verenigen waren. Wat betreft de economie was een duidelijk voorbeeld te zien: aan de ene kant wilde de overheid dat de gehele Zuid-Afrikaanse economie snel zou groeien. Daarvoor richtte ze zich, zeker in de eerste tien jaar na de apartheid, vooral op blanke bedrijven. Aan de andere kant wilde de overheid BEE implementeren, maar was daarbij tegelijkertijd bang dat als ze ineens een te snelle verandering in de samenstelling van bedrijven zou forceren, dit ten koste zou gaan van de economische vooruitgang van Zuid-Afrika als geheel. Als gevolg van deze - in een bepaald opzicht - tegenstrijdige belangen ontwikkelde zich in de loop der jaren een wisselend beleid. Er waren periodes waarin ambitieuze BEE-doelstellingen werden voorgesteld, maar wanneer dit zorgde voor een verstoring van de economische markt, zoals bijvoorbeeld in 2002 te zien was, werd het BEE-beleid plotseling veel meer beteugeld. Achteraf beschouwd kan gezegd worden dat de ANC-regering wel vooruitstrevend was in het bedenken van het beleid, maar toch vaak terughoudend bij het implementeren ervan. Kortom: de theorie is er, maar men aarzelt nog steeds om die theorie in de praktijk door te voeren.⁶⁶

Een andere reden waarom het moeilijk is gebleken om Black Economic Empowerment in de praktijk uit te voeren is dat de overheid moeite had om de algemene visie met betrekking tot BEE om te zetten in specifieke doelen. Wat wilde de ANC-regering precies bereiken? Ging het erom dat er meer overdracht moet zijn qua bezit van bedrijven van blanke naar zwarte Zuid-Afrikanen? Moest er een bepaald percentage verbonden worden aan de hoeveelheid bedrijven in handen van respectievelijk blanke of zwarte Zuid-Afrikanen? Moest er een tijdsbestek gekoppeld worden aan de overdracht van het eigendom van reeds bestaande bedrijven? Ging het enkel om bezit van bedrijven, of moest er ook gekeken worden naar factoren als bijvoorbeeld de samenstelling van het managementteam of de aandeelhouders? Ondanks de vele vraagtekens die gezet kunnen worden rondom het BEE-beleid en de terughoudendheid van de regering wat betreft het tot uitvoer brengen van de ideeën zijn er wel een aantal ontwikkelingen te zien die in cijfers uitgedrukt kunnen worden. Een ding dat zeker is, is dat de positie van zwarte Zuid-Afrikanen in de zakelijke wereld sinds

⁶⁶ Roger Tangri en Roger Southall, 'The politics of Black Economic Empowerment in South Africa', *Journal of Southern African Studies*, 34 (2008) 700.

1994 versterkt is ten opzichte van hun positie gedurende de apartheid. Volgens een onderzoek van Ernst & Young zijn er tussen 1995 en 20015 minstens 1364 *empowerment deals* gesloten, met een totale waarde van veertig miljard Amerikaanse dollar. Het aantal zwarte directieleden en senior managers is gestegen. Daar tegenover staat dat het aantal zwarte managers in de private sector nog steeds klein is, en dat zwarte Zuid-Afrikanen nauwelijks vertegenwoordigd zijn in functies waarbij ze controle hebben over kapitaal. Uit een onderzoek gepubliceerd in oktober 2005 door de Black Business Executive Circle blijkt dat van de top tweehonderd Johannesburg Securities Exchange (JSE) bedrijven, er slechts vijf bedrijven zijn waarvan meer dan eenenvijftig procent van het bedrijf eigendom is van zwarte Zuid-Afrikanen. Kortom: na meer dan tien jaar waarin het ANC aan de macht is en waarin honderden BEE-transacties hebben plaatsgevonden komt het er in de praktijk op neer dat Black Economic Empowerment slechts een klein verschil heeft gemaakt wat betreft het bezit van en de leiding over zakelijk Zuid-Afrika.⁶⁷

Tot slot dient er gekeken te worden naar wie er precies profiteert van voorgenoemde empowerment deals. Tegenstanders van BEE benadrukken het feit dat de meerderheid van de grote deals enkel in het voordeel is van een kleine groep zwarte aandeelhouders. Deze vier mannen (Saki Macozoma, Patrice Motsepe, Cyril Ramaphosa en Tokyo Sexwale) hebben bereikt dat ze aandelenbelangen in hun bezit hebben die miljarden Zuid-Afrikaanse Rand waard zijn. Het gaat hierbij om Zuid-Afrika's grootste bedrijven in bijvoorbeeld telecommunicatie, de industrie en het bankwezen. Daarnaast hebben ze sterke politieke connecties; in 2007 waren drie van hen zelfs lid van het National Executive Committee van het ANC. Deze vier mannen zijn niet de enigen met ANC-connecties die profiteren van het BEE-beleid, ook anderen (bijvoorbeeld ministers en provincie-hoofden) pikken een graantje mee. Critici, waaronder verschillende ANC-leiders, doen hun beklag over het feit dat zo'n klein deel van de doelgroep van BEE zoveel rijkdom heeft vergaard, terwijl de levensomstandigheden van het overgrote deel arme Zuid-Afrikanen alleen maar zijn verslechterd. Hoe kan het dat overeenkomsten waarbij zulke enorm welvarende mensen die reeds beschikken over extreem goede connecties zijn betrokken, onder de noemer 'empowerment' vallen? Deze mensen zijn al directeur of aandeelhouder, staan al bovenaan de ladder, en hebben de empowerment hulp eigenlijk niet nodig. Of zoals Kgalema Motlanthe, secretaris-generaal van het ANC in

⁶⁷ Tangri en Southall, *The politics of Black Economic Empowerment*, 700.

2004 verwoordde: “*Once an individual has been empowered, he or she should no longer be regarded as an historically disadvantaged person*”.⁶⁸ In de jaren die volgen lijkt het erop dat alle kritiek zijn effect begint te hebben: waar in de beginjaren vooral de zwarte elite profiteerde van de BEE-maatregelen, is de basis van begunstigden langzaam aan het veranderen. Er is een verschuiving te zien van *Black Economic Empowerment* (BEE) naar *Broad-Based Black Economic Empowerment* (BBBEE). Uit een onderzoek uit 2012 blijkt dat inmiddels niet alleen de directeuren profiteren van de maatregelen, maar ook de werknemers, gevolgd door vrouwen en verschillende ontwikkelingsprojecten voor de samenleving, onderwijs en ontwikkeling. De groepen die nog het minst profijt hebben van het positieve effect van BEE/BBBEE zijn jongeren en mensen met een handicap. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat er (nog) niet veel data beschikbaar is, waardoor het niet mogelijk is om te kwantificeren in hoeverre bepaalde groepen van de voordelen profiteren ten opzichte van andere groepen.⁶⁹ Wellicht is het tijd voor Zuid-Afrika om de koers van BEE verder te wijzigen naar BBBEE, zodat empowerment gebaseerd op ras plaats maakt voor empowerment van alle benadeelde groepen, ongeacht tot welk ras iemand behoort. Dit lijkt een kans voor het land om het apartheidsverleden verder achter zich te kunnen laten, en ervoor de zorgen dat de gehele samenleving van Zuid-Afrika zich versterkt.

⁶⁸ Tangri en Southall, ‘The politics of Black Economic Empowerment’, 709.

⁶⁹ Leila Patel en Lauren Graham, ‘How broad-based is broad-based black economic empowerment?’, *Development Southern Africa* 29 (2012) 205.

3.3) Huidige situatie – Oud en nieuw kapitaal

Na de afschaffing van de apartheid had met name de westerse wereld grootste ideeën wat betreft de democratisering en economische ontwikkeling van Zuid-Afrika. Het gewenste resultaat is echter nooit bereikt. Misschien wel de belangrijkste reden daarvoor is dat Zuid-Afrika (overigens heeft dit verschijnsel zich ook voorgedaan in andere Afrikaanse landen) min of meer gedwongen werd wijzigingen door te voeren waar ze zelf niet volledig achter stond, met als gevolg dat veel maatregelen vaak niet of halfslachtig werden uitgevoerd. Tegelijkertijd was er sinds ongeveer 1995 sprake van een verandering in de economische ontwikkeling van (Zuid-)Afrika. Voorheen werd Afrika min of meer beschouwd als het verloren continent, maar door te toenemende vervlechting met de wereldeconomie veranderde dit. De landen die grondstoffen zoals olie exporteerden hadden daar het meeste voordeel van, omdat de prijs van deze exportproducten steeg. Deze factoren leidden tot nog een ontwikkeling: in plaats van met het westen in zee te gaan, werden er steeds vaker handelsbetrekkingen aangegaan met onder meer China en later ook India. Deze landen bemoeien zich niet met politieke aangelegenheden en gevoelige onderwerpen als het respecteren van mensenrechten en het democratisch gehalte van het politieke bewind (zaken waarbij in deze landen zelf ook de nodige vraagtekens gezet kunnen worden), het ging puur om de economische betrekkingen.⁷⁰

Vanaf de tweede helft van de jaren negentig was er in Zuid-Afrika langzaam maar zeker een ontwikkeling te zien van een snelle en stabiele economische groei. Zo'n tien jaar later ziet de situatie er minder gunstig uit. De wereldwijde economische crisis laat ook Zuid-Afrika niet ongemoeid, daarnaast wordt corruptie genoemd als een van de grootste factoren die een remmende werking hebben op verdere economische ontwikkeling.⁷¹ Ondertussen daalt de Rand enorm in waarde. In 2012 stond tien rand gelijk aan één euro, in 2015 is dat nog maar zeventig eurocent. Het gevolg daarvan is dat er zoveel mogelijk wordt geëxporteerd en dat investeringen afnemen. Ook politieke ontwikkelingen hebben invloed op de economische situatie. Ruim twintig jaar na het afschaffen van de apartheid ontstaat er steeds meer ontevredenheid in de maatschappij over het uitblijven van de beloofde hervormingen. Vijfentwintig procent van de

⁷⁰ Wim Couwenberg, 'Apartheid, anti-apartheid en einde apartheid – een kritische evaluatie', in S.W. Couwenberg (red.), *Apartheid, anti-apartheid, post-apartheid*, (Budel 2008) 46.

⁷¹ *Ibidem*, 46.

bevolking is werkloos. De onrust is te merken in de bouw, in de auto-industrie, bij de posterijen, en vooral in een van de belangrijkste sectoren: de mijnbouw. In deze laatste sector hebben meerdere malen op grote schaal stakingen plaatsgevonden. De stakingen hebben meerdere belangrijke gevolgen: ten eerste kost het Zuid-Afrika per dag tot dertig miljoen euro schade, en ten tweede, wat wellicht nog veel belangrijker is: de instabiliteit schrikt buitenlandse investeerders af. Door de stakingen is het aantal buitenlandse investeerders met drieënveertig procent gedaald, terwijl die in andere Afrikaanse landen met vijf procent is gestegen.⁷²

Bijna twee decennia na de afschaffing van de apartheid in Zuid-Afrika zijn de veranderingen op economisch gebied nog lang niet zo ver gevorderd als de veranderingen op politiek gebied. Alhoewel de democratie op zich stevig verankerd is na meerdere verkiezingen, wijkt het huidige systeem sterk af van het systeem dat het ANC oorspronkelijk voor ogen had. De oorspronkelijke visie van het ANC hield in: “een procedurele democratie en een egalitaire economie”.⁷³ Wat in de huidige situatie op economisch gebied te zien is, is dat er nog een duidelijk onderscheid is tussen oud en nieuw kapitaal. De overheid wil aan de ene kant bepaalde hervormingen invoeren, maar is aan de andere kant voor een groot deel afhankelijk van de financiële middelen van de (blanke) bedrijven die hun wortels in de apartheid hebben liggen. De politieke economie van Zuid-Afrika draait nog steeds om de vreemde combinatie van een nieuwe politieke macht zonder geld, en oud geld zonder politieke macht.⁷⁴ Nelson Mandela’s ideeën omtrent verzoening en de beroemde regenboognatie waren enorm succesvol, maar helaas kan dat niet gezegd worden over zijn economisch beleid. Terwijl dat juist de sleutel moest zijn tot het structureel verbeteren van de positie van de arme zwarte bevolking. Ook de opvolgers van Mandela, Thabo Mbeki en Jacob Zuma, zijn er niet in geslaagd een einde te maken aan de fundamentele ongelijkheden, bijvoorbeeld door significante landhervormingen door te voeren, of door een halt toe te roepen aan de restanten van sociaal-economische apartheid. Het gevolg daarvan is dat hedendaags Zuid-Afrika in economisch perspectief een van de meest ongelijke landen ter wereld is. Nog steeds heeft die ongelijkheid een raciaal element, maar ook tussen zwarten onderling is de ongelijkheid toegenomen. Sinds 1994 groeide het aantal Zuid-Afrikanen

⁷² <http://nos.nl/artikel/583460-hoe-staat-zuidafrika-ervoor.html>. (6 januari 2014).

⁷³ Rebecca Davies, ‘Afrikaner capital elites, neo-liberalism and economic transformation in post-apartheid South Africa’, *African Studies*, 71 (2012) 391.

⁷⁴ Davies, Afrikaner capital elites, 403.

dat onder de armoedegrens leeft, maar tegelijkertijd groeide ook het aantal Zuid-Afrikaanse miljonairs. Een van de redenen die hiervoor wordt gegeven is dat het ANC zakelijke economische belangen laat prevaleren boven sociaal-economische belangen.⁷⁵ Opvallend is dat Zuma zich inhoudelijk zelden uitspreekt over de slecht draaiende economie. De ANC-stemmers uit de grote steden hebben steeds meer kritiek op hem, en laten dat ook merken. Tijdens een grote verkiezingsbijeenkomst in 2014 stroomde in Johannesburg het stadion leeg toen Zuma het woord kreeg. Toch hoeft het ANC zich geen zorgen te maken, en dat heeft alles te maken met het feit dat de ANC-stemmers op het platteland nog wel voor Zuma juichen. Of zoals politiek analist Lesiba Teffo het verwoordt: “Het ANC accepteert dat Zuma het vertrouwen van de middenklasse heeft verloren. Dus houdt de president zich stil zodra het over de inhoud gaat. Maar op het platteland hoeft hij alleen te dansen, te zingen, en te garanderen dat mensen hun uitkeringen behouden.” Mzukisi Qobo, docent politieke economie aan de Universiteit van Pretoria voegt daaraan toe: “het ANC heeft als het ware een mythe om zichzelf heen gecreëerd, waarin ze zichzelf groter hebben gemaakt dan ze in werkelijkheid waren en een monopolie hebben genomen op de strijd tegen de apartheid. Het ANC chanteert nu haar achterban met die geschiedenis, door te waarschuwen dat andere partijen de apartheid terug zullen brengen.” Het is een effectieve tactiek, want de kritische, stedelijke middenklasse vormt een minderheid in Zuid-Afrika. Ondertussen glijdt de economie steeds verder af, en de voorbeelden van corrupte situaties stapelen zich op. Qobo stelt dat er genoeg voorbeelden zijn te noemen. “Zuma zei bijvoorbeeld al eens dat bedrijven die het ANC steunen bepaalde voordelen kunnen verwachten, en lucratieve semipublieke instellingen zoals energiebedrijf Eskom lijken steeds vaker via schimmige contracten in handen van een kleine ANC-elite te komen”.⁷⁶

Het lijkt erop dat het huidige ANC zich teveel richt op raciale ongelijkheid, in plaats van op de economische ongelijkheid, terwijl dat laatste in de huidige situatie een veel groter probleem is dan het eerste. De raciale ongelijkheid is een strijd van twintig jaar geleden, inmiddels zijn de prioriteiten verschoven. Een deel van de Zuid-Afrikaanse bevolking ziet het belang daarvan in en dringt steeds vaker aan op verandering, maar het overgrote deel volgt nog blindelings het ANC van twee decennia geleden.

⁷⁵ Sean Jacobs en Serginho Roosblad, ‘Mandela’s revolutie hield halt bij ‘s lands economie’, *Volkscrant*, 21 juli 2013.

⁷⁶ <http://www.trouw.nl/tr/nl/4496/Buitenland/article/detail/3650179/2014/05/07/Corruptieschandalen-slechte-economie-maar-het-ANC-wint-toch.dhtml>. (11 augustus 2015).

Hoofdstuk 4: Cultuur

4.1) Apartheid – Bantu-onderwijs en Black Consciousness Movement

Tijdens de apartheid werden er niet alleen politieke en economische maatregelen genomen, ook de media werd streng gecontroleerd. De regering wilde hiermee bereiken dat kritiek van de oppositie niet geplaatst werd. Daarnaast moest voorkomen worden dat liberale en socialistische ideeën vanuit het buitenland niet konden doordringen, en dat “morele zuiverheid” behouden zou blijven. In 1963 werd de ‘Raad voor Publicatiebeheer’ opgericht, die vele boeken, tijdschriften, muziek en films controleerde, en dikwijls verbod. Een beroemd voorbeeld toont aan hoe extreem voorzichtig deze raad te werk ging: *‘Black Beauty’*, het kinderverhaal over een meisje en haar paard, werd verboden vanwege de titel. Naast de geschreven pers werd ook de radio gecontroleerd, en werd er geen televisiestation opgericht omdat de regering bang was dat geïmporteerde programma’s het beeld van de Zuid-Afrikaanse samenleving zouden verstoren. Het enige wat niet tegengehouden kon worden was moderne popmuziek: deze kon via buitenlandse radiostations, met name uit Mozambique, Zuid-Afrika binnenkomen.⁷⁷

De apartheid werd zelfs doorgevoerd in de sport. Om het blanke ras te kunnen laten voortbestaan moest vermenging van de verschillende rassen voorkomen worden, en in dat opzicht werd de kameraadschap en het enthousiasme van het sportveld als een gevaar gezien: wie weet waar het toe kon leiden. In 1962, tijdens het bewind van Verwoerd, verklaarde toenmalig minister van Binnenlandse Zaken Jan de Klerk: “Wij moeten voorkomen dat er gemengde teams worden gevormd voor deelneming aan sportwedstrijden in binnen- en buitenland. De regering kan niet toestaan dat Zuid-Afrikaanse teams uit blanken en zwarten worden samengesteld. Daartegenover staat dat de republiek gemengde teams uit het buitenland de toegang tot Zuid-Afrika zal weigeren.”⁷⁸

Misschien wel een van de belangrijkste culturele veranderingen vond plaats in het onderwijs. Tijdens het apartheidsbewind probeerden premier Hendrik Verwoerd - en

⁷⁷ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 164.

⁷⁸ Lapping, *De geschiedenis van de apartheid*, 170.

later zijn opvolgers – zoveel mogelijk delen van de maatschappij te controleren en beheersen. Het zogeheten *Bantu*-onderwijs was een van de belangrijkste onderwerpen voor Verwoerd. Omdat Afrikanen qua bevolkingsaantal sterk in de meerderheid waren ten opzichte van de blanken moest voorkomen worden dat ze qua ontwikkeling en opleiding boven het niveau van een onderontwikkeld volk zouden uitstijgen, anders zouden ze een bedreiging voor de blanken kunnen gaan vormen. Zolang de zwarte bevolking niet ontwikkeld was had Verwoerd een argument om zijn ‘christelijk voorgedijnschap’ in stand te kunnen houden. Alhoewel meer dan de helft van de Afrikanen al lang geen connectie meer had met de *Bantu*-samenleving, wilde Verwoerd toch bewerkstelligen dat het *Bantu*-onderwijs gericht moest zijn op een afgezonderd bestaan: op geen enkele school mocht de verwachting worden gewekt dat een zwart persoon als volwassene ooit zou kunnen leven “onder een politiek van gelijke rechten”. En ook al kon Verwoerd niet voorkomen dat het onderwijs voor zwarten werd uitgebreid, hij kon er wel voor zorgen dat de kwaliteit van het *Bantu*-onderwijs daalde, onder andere door subsidies niet te verhogen. Hierdoor steeg bijvoorbeeld het aantal leerlingen per klas al snel van gemiddeld tweeënveertig naar negenenvijftig leerlingen, en soms moet een docent lesgeven aan twee klassen tegelijk. Ook de opleiding van de docenten ging kwalitatief achteruit. Deze algemene achteruitgang van het onderwijs bleef niet onopgemerkt en zonder kritiek. Dr. McConkey, directeur van het onderwijs in Natal, stelde: “*Bantu*-onderwijs is een uniek systeem: het enige onderwijsstelsel in de wereld dat de bedoeling heeft de productiviteit van de leerlingen in de nationale economie te beperken tot bescheiden en ondergeschikte karweien, ervoor te zorgen dat ze in die economie niet concurrerend zijn, ze mentaal aan het stamverband vast te hechten, en ze duidelijk te maken, met de woorden van Dr. Verwoerd, dat gelijkheid niet voor hen is weggelegd.”⁷⁹

De apartheidsmaatregelen wat betreft het *Bantu*-onderwijs beperkten zich niet alleen tot de lagere en middelbare scholen, ook in het universitair onderwijs besloot de regering tot een splitsing over te gaan. Ondanks veel verzet en tegen het advies van deskundige commissies in werd in 1959 de ‘Wet op Uitbreiding van Universiteitsopleiding’ aangenomen. De uitbreiding bestond uit het oprichten van nieuwe universiteiten voor alle zwarten, kleurlingen en Indiërs. Niet-blanke studenten konden voortaan alleen nog maar aan een blanke universiteit studeren met een speciale

⁷⁹ Debroy, *Zuid-Afrika onder de vloek van apartheid*, 287-288.

vergunning van de minister van Onderwijs. Ondanks het argument dat het onderwijs moest worden afgestemd op de gemeenschap en het karakter van elk ras, bestond de leiding van de nieuwe universiteiten enkel uit blanken.⁸⁰

Er was echter een gevolg van de scheiding van blank en zwart in het onderwijs waar Verwoerd waarschijnlijk geen rekening mee had gehouden. De universiteiten voor zwarte studenten bleken de ideale voedingsbodem te zijn voor de ontwikkeling van een nieuwe beweging, de zogeheten *Black Consciousness Movement* (Zwarte Bewustwordingsbeweging). Deze beweging was een combinatie van het Afrikanisme en van de *Black Power Movement* uit Amerika. De *Black Consciousness Movement* was vooral een ideologische beweging, waarmee een bepaalde stemming werd gekweekt. Een van de belangrijkste personen in deze beweging was Steve Biko, student geneeskunde aan de universiteit van Natal. Zijn commentaar op de vorige generaties verzet was dat die naar zijn idee te veel en te makkelijk compromissen hadden gesloten. “De *Black Consciousness Movement* wil voor de gefrustreerde energie van de woedende zwarte massa een uitweg zoeken in zinvol en effectief verzet. (...) Maar de zwarte man van vandaag is zijn zelfrespect kwijt. Hij is een lege huls geworden, een onderdanige niemand die vol ontzag naar de machtige blanke opziet en zich schikt in zijn lot, omdat hij meent dat het ‘onvermijdelijk’ is. (...) De zwarte man is tot een schaduw geworden, een verslagene die in zijn ellende ten onder gaat; een slaaf, een os die het juk van de onderdrukking met dierlijke gelatenheid draagt.”⁸¹

De *Black Consciousness Movement* breidde zich van de universiteiten al snel uit naar de middelbare scholen. Een van de redenen dat de beweging ook daar sterk aansloeg was dat de minister van *Bantu*-onderwijs in 1975 een wet in het leven riep die bepaalde dat de vakken wiskunde en maatschappijleer op alle *Bantu* middelbare scholen voortaan in het Afrikaans gegeven moest worden. Zowel leraren, leerlingen als ouders protesteerden nadrukkelijk tegen deze nieuwe wet. Slechts enkele zwarte leraren beheersten de Afrikaanse taal: de overgrote meerderheid sprak Engels. Leerlingen en hun ouders protesteerden omdat het Afrikaans voor hun de taal was van de regering, de politie, de pasregistratiekantoren, en van alle andere instituten die zij met al het negatieve van de apartheid associeerden. Het Engels daarentegen was voor hen de taal van de industrie en de handel en de taal van de werkgelegenheid, en het was de taal

⁸⁰ Debroey, *Zuid-Afrika onder de vloek van apartheid*, 289.

⁸¹ Lapping, *De geschiedenis van de apartheid*, 180.

waarin de Afrikanen in de townships communiceerden. Hun protest tegen het bureau van het onderwijsministerie leek tegen dovemansoren gericht, en de wet werd niet aangepast. In mei 1976 schreef Desmond Tutu, bisschop van Johannesburg, in een brief aan de premier over zijn bezorgdheid wat betreft de gevoelens in de samenleving. "Geachte heer, ik schrijf u omdat ik niet meer kan ontkomen aan een nachtmerrieachtig voor gevoel dat Zuid-Afrika spoedig het toneel zal worden van bloedvergieten en geweld, tenzij spoedig iets gedaan wordt om dat te voorkomen. (...) Een volk kan zich niet eeuwig vertrappen. (...) Een volk dat door onrecht tot wanhoop is gedreven, zal naar wanhopige middelen grijpen."⁸²

Niet veel later bleek het voor gevoel van Desmond Tutu juist te zijn. Enkele maanden nadat Tutu zijn zorgen had geuit begonnen leerlingen in Soweto (een afkorting van *South Western Townships*) te demonstreren. Soweto, een stadsdeel van Johannesburg, was in de jaren dertig ontstaan als barakkenkamp voor zwarte arbeiders, bijna allemaal mijnwerkers. De protesten begonnen vrij onschuldig, met zo'n vijfduizend scholieren die spandoeken droegen. Later confronteerde een groep van rond de vijftienduizend jongeren de politie. Eerst werd geprobeerd ze met traangas uit elkaar te drijven, maar toen dat niet lukte opende de politie het vuur. Twee scholieren kwamen om, waaronder een twaalfjarige jongen, Hector Petersen. De foto waarop te zien was hoe deze jongen dodelijk gewond door Soweto werd gedragen ging de wereld over en had een enorm choquerend effect. Het werd een van de symbolen van de wreedheid van de apartheid. In Soweto zelf gingen de jongeren tekeer, daarbij werden twee blanken vermoord die waarschijnlijk per abuis in de oproer waren beland. Binnen een aantal dagen had de opstand zich uitgebreid tot de zwarte townships van andere steden, zoals Kaapstad. In de weken die daarop volgden werd de opstand met zeer harde hand en veel geweld neergeslagen. Honderden zwarte opstandelingen werden gearresteerd, en veel van hen werden gedood. Steven Biko zelf dook gedurende ruim een jaar onder maar werd uiteindelijk gearresteerd. Tijdens zijn arrestatie werd hij dusdanig mishandeld dat hij hersenletsel opliep en enkele dagen later overleed.

De primaire reactie van de regering op de opstand was onderdrukking, maar in de jaren die volgden begon zij heel voorzichtig de regels van Verwoerd's apartheid

⁸² Lapping, *De geschiedenis van de apartheid*, 181.

steeds iets meer los te laten. Daardoor kan geconcludeerd worden dat de protesten die begonnen zijn in Soweto uiteindelijk het begin van het einde van de apartheid inluidde.⁸³

⁸³ Ross, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, 174-175.

4.2) Overgangsfase – De Waarheids-en Verzoeningscommissie.

In het prille begin van de overgangsfase (1990-1994) was raciaal geweld een van de grootste risico's. Tijdens de apartheid waren protesten van zwarte Zuid-Afrikanen met veel geweld neergeslagen, en men was bang dat er na een wisseling van de macht wraak genomen zou worden. In kringen rondom het radicale Pan-Africanist Congress klonk de leus: "*One settler, one bullet*". Uiteindelijk is etnisch geweld tussen verschillende bevolkingsgroepen uitgebleven, en tot een gewelddadige revolutie of grootschalige wraakacties van zwarten tegen blanken is het nooit gekomen. De nieuwe ANC-regering legde grote nadruk op saamhorigheid en *nationbuilding*.

Wat echter niet genegeerd kon worden waren de misdaden tegen de zwarte bevolking die tijdens de apartheid gepleegd waren door het blanke regime. Zuid-Afrika was niet het enige land waarvan een nieuwe, democratische regering wilde afrekenen met een gewelddadig verleden. In de tweede helft van de twintigste eeuw waren er verschillende landen die een vergelijkbaar proces hebben doorgemaakt, zoals bijvoorbeeld: Duitsland, Namibië, Argentinië, Rwanda, Spanje en Chili. Over het algemeen zijn er vijf verschillende mogelijkheden waaruit staten op zo'n moment kunnen kiezen. Een eerste oplossing is dat het verleden genegeerd wordt, en alle aandacht uitgaat naar het oprichten van een nieuwe samenleving. Voor deze methode is gekozen in Spanje, Namibië en Zambia. Een tweede optie is een strafrechtelijke vervolging van het oude regime, zoals bij de Neurenberg-processen in Duitsland en bij de Rwanda-tribunalen. Een derde mogelijkheid is het aanstellen van een regeringscommissie die de mensenrechtenschendingen onderzoekt, dit gebeurt vaak bij een regering die na de misdaden nog steeds aan de macht is, bijvoorbeeld in Israël begin jaren tachtig en Roemenië begin jaren negentig. De vierde optie is het aanstellen van een waarheidscommissie. Dit gebeurde in een aantal Latijns-Amerikaanse landen waar afgerekend moest worden met een dictatoriaal verleden, zoals in Argentinië, Ecuador en Chili. De vijfde en tevens laatste mogelijkheid is een gemengde aanpak, waarbij verschillende opties gecombineerd worden.⁸⁴ In Zuid-Afrika is na lang onderhandelen tussen het ANC en de NP ervoor gekozen om een waarheidscommissie in het leven te roepen. Er zijn verschillende factoren die hebben meegespeeld in het tot stand komen

⁸⁴ Annelies Verdoolaege, 'De Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie als model voor conflictverzoening', *Afrika Focus* 18 (2005) 7.

van deze beslissing. Voor enkel strafrechtelijke vervolgingen werd niet gekozen omdat hierbij de aandacht vooral uitgaat naar de daders in plaats van dat de slachtoffers hun verhaal kunnen doen. Bovendien waren er ook na de machtswisseling nog veel ambtenaren uit het apartheidsregime werkzaam in overheidsfuncties, onder andere bij de gerechtelijke instanties, wat de kans op daadwerkelijke bestraffing klein maakte. Daarbij kwam nog dat tussen 1990 en 1994, toen duidelijk werd dat de overgang naar democratie definitief door zou zetten, het apartheidsregime systematisch al het bewijsmateriaal heeft vernietigd. Concreet bewijsmateriaal bestond dus eenvoudigweg niet meer. Om toch een vorm van gerechtigheid te bewerkstelligen waar een zo groot mogelijk deel van de Zuid-Afrikaanse bevolking vrede mee zou kunnen hebben werd uiteindelijk een waarheidscommissie in het leven geroepen. Onder andere onder invloed van aartsbisschop Desmond Tutu werd als definitieve naam gekozen voor de Waarheids- en Verzoeningscommissie (*Truth and Reconciliation Commission/TRC*), opgericht in juli 1995.⁸⁵ Tutu stelde: "Beter dan gerechtigheid in de vorm van vergelding is gerechtigheid die tot verzoening leidt". De werkwijze van de TRC kwam erop neer dat iemand persoonlijke amnestie kon krijgen door de volledige waarheid te vertellen over zijn (politiek gemotiveerde) misdaden, begaan onder het apartheidsregime. Een ander belangrijk doel was de waardigheid van de slachtoffers herstellen, onder andere door hen de kans te geven hun ervaringen te vertellen, en door compensatievergoedingen voor te stellen.

Naast het bereiken van een bepaalde mate van gerechtigheid werd er nog een doel geformuleerd bij het oprichten van de Waarheids- en Verzoeningscommissie. Het ging hierbij om een bepaalde transformatie die in de Zuid-Afrikaanse maatschappij moest plaatsvinden. Het doel werd als volgt geformuleerd: "De TRC zal zich richten op het promoten van nationale eenheid en verzoening, op een begripvolle manier, die uitstijgt boven de conflicten en verdeeldheid van het verleden".⁸⁶ Kunnen we nu, twintig jaar later, iets zeggen over of dit doel bereikt is? De meningen zijn verdeeld.

Tegenstanders stellen dat hoewel de theorie veelbelovend was, er in de praktijk niet veel van terecht is gekomen. Wellicht is de missie te ambitieus geweest, en zijn beide doelen lastig met elkaar in overeenstemming te brengen: de waarheid van het verleden boven tafel brengen kan zoveel boosheid en frustratie oproepen, dat dit het

⁸⁵ Verdoolaege, 'De Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie', 8.

⁸⁶ James L. Gibson, 'The truth about truth and reconciliation in South Africa', *International Political Science Review* 26 (2005) 344.

vormen van nationale eenheid juist kan tegengaan. Daarbij komt ook nog het gegeven dat, in tegenstelling tot veel andere landen waar een wisseling van regime heeft plaatsgevonden, in Zuid-Afrika er geen sprake is geweest van een revolutionair proces, maar eerder van een onderhandelde overeenstemming. Om deze nieuwe verstandhouding in tact te houden ging de TRC voorzichtig te werk, en in plaats van het nastreven van waarheid en gerechtigheid (wat initieel een van de belangrijkste onderdelen was van de sociale transformatie) volgden de commissieleden – en breder beschouwd tevens de Zuid-Afrikaanse overheid – een beleid waarbij echte confrontatie vermeden werd.⁸⁷ Daarnaast vragen critici zich af of het achterhalen van ‘de’ waarheid, om daarmee het verleden een plek te kunnen geven feitelijk nou echt het meest waardevol en bruikbaar is voor Zuid-Afrika. In de loop der jaren, sinds het ANC aan de macht is, komt steeds duidelijker naar voren dat er in de Zuid-Afrikaanse maatschappij veel bredere problemen spelen. Het gaat bijvoorbeeld om onderwerpen als misdaad, geweld en sociale ongelijkheid. Met al deze zaken die op de achtergrond spelen kan men zich afvragen of het überhaupt wel mogelijk is een ‘verzoeningsbrug’ te bouwen. De waarheid die de commissie aanbiedt lijkt steeds meer van beperkte waarde te zijn.⁸⁸ Voor individuele gevallen zal de TRC ongetwijfeld verzoening hebben gebracht, maar voor het grotere collectief is er niet veel veranderd. Het rapport dat uiteindelijk is uitgebracht door de commissie is enorm gedetailleerd en uitgebreid, maar het zal nooit jaren van conflict en machtsstrijd kunnen oplossen. Het is niet ‘de’ definitieve versie van de Zuid-Afrikaanse geschiedenis, mede doordat bepaalde maatschappelijke problemen, tot op de dag van vandaag nog hun sporen natrekken. Verzoening is niet af te dwingen. Achteraf gezien heeft de TRC nooit veel kans gehad haar doelstellingen te bereiken: de commissie was gebouwd op de structurele context van de apartheid, en het ontbreken van gerechtigheid dat de apartheid karakteriseerde bleek in stand te worden gehouden door de nieuwe machtshebbers. Geplaatst in een omgeving van structurele ongelijkheid en discriminatie blijkt dat de waarheid niet veel waard is.⁸⁹

Toch zijn er niet enkel negatieve geluiden te horen wat betreft de Waarheids- en Verzoeningscommissie. Voorstanders stellen dat de kritiek vooral uit andere landen komt, en dat de Zuid-Afrikanen zelf over het algemeen wel degelijk tevreden zijn met het

⁸⁷ Elizabeth Stanley, ‘Evaluating the Truth and Reconciliation Commission’, *The Journal of Modern African Studies* 39 (2001) 526.

⁸⁸ Stanley, ‘Evaluating the Truth and Reconciliation Commission’, 525.

⁸⁹ *Ibidem*, 543.

werk van de commissie. Wat opvalt is dat zowel voor- als tegenstanders (in eerste instantie) niet beschikken over cijfers om hun stellingen te onderbouwen. In 2005 is door middel van een nationale enquête grootschalig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar vijf hardnekkige aannames over het waarheids- en verzoeningsproces, die tot op dat moment nooit met cijfers werden onderbouwd. Voorbeelden van deze aannames zijn: 'Zuid-Afrikanen zijn over het algemeen ontevreden over het waarheids- en verzoeningsproces', 'Het Waarheids- en Verzoeningsproces heeft vooral de aandacht gevestigd op individuen, waardoor de grote instituten van de apartheid hebben kunnen ontkomen aan terechtwijzing voor hun daden' en 'De Waarheids- en Verzoeningscommissie heeft maar weinig waarheid geproduceerd, en nog minder verzoening'.⁹⁰ De uitkomst van het onderzoek laat zien dat de meeste Zuid-Afrikanen (van alle rassen) het erover eens zijn dat de manier waarop apartheid werd uitgevoerd in Zuid-Afrika een misdaad tegen de mensheid was. Toch blijft het ingewikkeld om een beeld te vormen over het verleden, omdat er op zoveel verschillende manieren naar gekeken wordt. Over het algemeen kan gezegd worden dat apartheid voor de meeste mensen niet automatisch gelijk staat aan *pure evil*, zelfs niet voor donkere Zuid-Afrikanen. Dit is verrassend tolerant, een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat men terugkijkt naar de apartheid als een systeem van gescheiden raciale ontwikkeling, in plaats van raciale hiërarchie en dominantie.⁹¹

Het succes van waarheidscommissies - in het bijzonder diegenen die pogen een maatschappij te transformeren - is afhankelijk van hun vermogen om bij de bevolking legitimiteit te creëren en in stand te houden. Zonder deze legitimiteit is het onwaarschijnlijk dat het collectieve geheugen dat geproduceerd wordt door de commissie geaccepteerd en opgenomen wordt door de bevolking van een land.⁹² De onderzoeksresultaten uit 2005 kunnen erop wijzen dat de TRC ervoor gezorgd heeft dat Zuid-Afrikanen van alle rassen - in ieder geval tot op zekere hoogte - een bepaalde vorm van begrip hebben ontwikkeld voor de waarden van hun tegenstanders. Als er naar apartheid gekeken blijft worden als een misdaad tegen de mensheid, dan blijft het altijd moeilijk om tolerantie voor de ander te kunnen opbrengen. Echter, als het collectieve geheugen van het land inhoudt dat alle partijen wreedheden hebben begaan tijdens de strijd, ook al was het niet in gelijke frequentie, dat raciale separatie tot op bepaalde

⁹⁰ Gibson, 'The truth about truth and reconciliation in South Africa', 342.

⁹¹ *Ibidem*, 355.

⁹² *Ibidem*, 344-345.

hoogte legitiem was, en dat sommige zonden uit het verleden aan te rekenen zijn aan bepaalde individuen in plaats van instituties, dan zal het voor de Zuid-Afrikaanse bevolking makkelijker zijn zich met elkaar te verzoenen.⁹³

⁹³ Gibson, 'The truth about truth and reconciliation in South Africa', 355.

4.3) Huidige situatie – Een nieuwe, zwarte elite

Vanaf ongeveer 2005, zo'n tien jaar nadat het ANC aan de macht kwam, werd Zuid-Afrika steeds vaker door auteurs in het rijtje ontwikkelingslanden gezet tussen Brazilië, India en China. Is Zuid-Afrika zich daadwerkelijk aan het ontwikkelen? Een vaak geuit punt van kritiek is dat slechts een kleine groep, de zogenaamde *New Black Elite*, profiteert van de vooruitgang van het land. Op zich is het bestaan van een elite niet het probleem, het is een verschijnsel dat in ieder land is terug te zien. Er zou zelfs gesteld kunnen worden dat dit nodig is voor een land om te kunnen ontwikkelen. Dat het ANC het ontstaan van zo'n elite stimuleert, bijvoorbeeld door middel van het *Black Economic Empowerment* programma is daarom goed te begrijpen; er moet immers een tegenhanger ontstaan voor de oude, ingebedde elites uit het apartheidsregime. Het probleem dat te zien is in Zuid-Afrika is het verschijnsel dat de nieuwe elite wellicht niet het juiste doel voor ogen heeft en nastreeft. Door talloze voorbeelden van corruptie, die bijna aan de orde van de dag zijn, lijkt het erop dat deze elite voornamelijk zichzelf wil verrijken, in plaats van de maatschappij vooruit wil helpen. Uiteraard is te zien dat de Zuid-Afrikaanse sociale structuur onder leiding van het ANC op belangrijke punten is veranderd, en bepaalde delen van de zwarte bevolking ondervinden hier de voordelen van. Toch is de overgrote meerderheid niet actief betrokken bij het proces van transformatie, dat de mogelijkheid van radicale verbeteringen zou kunnen bewerkstelligen.⁹⁴

Zuid-Afrika heeft bepaalde kenmerken van een staat die aan het ontwikkelen is: economische groei wordt bijvoorbeeld gebruikt om grote infrastructuurprojecten te financieren. Het ANC voedt de opkomst van een nieuwe elite, een klasse die een ingebedde relatie heeft met de ontwikkeling en groei van Zuid-Afrika. De vraag is echter of deze elite de capaciteit heeft om het land vooruit te brengen op het economische wereldtoneel. Tot nu toe is het niet gelukt om de situatie van de grote massa te verbeteren. Veel Aziatische landen, zoals bijvoorbeeld Maleisië, hebben deze ontwikkelingsslag wel kunnen maken, door een aantal grondige veranderingen door te voeren op institutioneel en sociaal gebied.⁹⁵

⁹⁴ Bill Freund, 'South Africa: the end of apartheid & the emergence of the BEE Elite', *Review of African Political Economy*, 34 (2007) 661.

⁹⁵ Freund, 'South Africa: the end of apartheid', 675.

Hoofdstuk 5: Corruptie

5.1) Historiografisch debat

Apartheid

Jonathan Hyslop, gespecialiseerd in onder andere kolonialisme en sociale geschiedenis, stelt in zijn artikel '*Political Corruption: Before and After Apartheid*' dat de overwinning van de Nationale Partij en de invoering van het apartheidssysteem een administratieve revolutie met zich meebracht. Minister-president Malan en zijn opvolgers streefden schaamteloos *rent seeking* strategieën na, maar over het algemeen wel binnen de grenzen van de wet. De Nationale Partij startte een beleid dat het doel had Engelstaligen uit ambtenaarsfuncties te zetten. Ten eerste omdat niet-Afrikaners vanuit politieke beweegredenen verdacht waren (de Nationale Partij was fel tegen samenwerking met de Britten), en ten tweede omdat de werkgelegenheid bij de overheid op zichzelf al het toneel van *rent seeking* gedrag werd. Doordat het aantal Afrikaners werkzaam als ambtenaar in hoog tempo werd uitgebreid, vooral op junior niveau, bleef de werkgelegenheid stabiel en konden de werkende klasse en de lagere middenklasse zich sociaal opwaarts bewegen. De bureaucratie als geheel groeide enorm: in 1967 was het aantal mensen dat direct werkzaam was voor de verschillende afdelingen van de overheid vier keer groter dan in 1939. Het nadeel van deze enorme groei was dat het personeel op senior niveau meestal niet de mate van ervaring had die hun voorganger wel had, en het personeel op junior niveau behoorde vaak tot de groep laagst opgeleide Afrikaners. Er was dus een zekere daling van het niveau van de professionaliteit in de ambtelijke sector. Andere voorbeelden gedurende deze periode van praktijken die als corrupt gezien kunnen worden: het met voorkeur subsidiëren van Afrikaner culturele en educatieve instellingen, het bevoordelen van Afrikaner ondernemingen bij het toekennen van contracten, en het op grote schaal uitbreiden van door Afrikaners gedomineerde organisaties. Ondanks het feit dat het verschijnsel patronage zo'n grote rol speelde bij alle veranderingen in het ambtelijk systeem zijn er relatief weinig gevallen bekend van corruptie in de toplagen van de bureaucratie. Hyslop is van mening dat dit kwam doordat het grootste deel van de ambtenaren oprecht geloofde dat zij het volk diende. Daarnaast werd de corruptie beperkt doordat de Afrikaner nationalistische

ideologie in die tijd bijna doordrenkt was met het gegeven je aan de wet te houden. Zelfs de meest extreme maatregelen voor de apartheid werden genomen met enorme juridische precisie.⁹⁶

Tom Lodge, professor in vrede en conflictstudies, decaan aan de universiteit van Limerick en voorheen professor politicologie aan de universiteit van Witwatersrand in Johannesburg, beschrijft in zijn artikel '*Political Corruption in South Africa*' dezelfde verschijnselen. Zo kwam in 1950 de afdeling Binnenlandse Zaken overeen te trachten zoveel mogelijk administratieve vacatures op te vullen met aanhangers van de Nationale Partij.⁹⁷ Net als Hyslop beschrijft Lodge het fenomeen dat in de jaren vijftig, zestig en zeventig binnen de Nationale Partij er enorm veel waarde werd gehecht aan het volgen van de wet. Halverwege de jaren zeventig stelde J.N. Cloete, directeur van het Zuid-Afrikaanse Instituut voor Openbaar Bestuur, dat er zo'n hoge mate van controle was binnen de administratieve sector, dat ambtenaren weinig mogelijkheden hadden om patronage en het verlenen van financiële voordelen te gebruiken voor onjuiste doeleinden. Dit beeld lijkt bevestigd te worden door rapporten van de *Auditor General* (een instantie vergelijkbaar met de ombudsman, maar dan met het doel om toe te zien op juist gebruik en juist management van publiek geld): het aantal financiële onregelmatigheden bedroeg in bijvoorbeeld 1967 slechts 252 gevallen. De meeste van deze gevallen deden zich voor in de posterijen; in veel mindere mate kwamen er onregelmatigheden voor bij justitie, defensie en politie.⁹⁸

Overgangsfase

Tijdens de overgangsfase van het apartheidsregime naar het ANC-regime speelden volgens Hyslop twee factoren een belangrijke rol: risico en vertrouwen. Toen het ANC aan de macht kwam stond de partij voor een klassiek dilemma: ze moest zien om te gaan met het enorme risico die de transitie met zich meebracht, terwijl ze moest steunen op een bureaucratie waar ze geen vertrouwen in had. Deze bureaucratie was nauwelijks bruikbaar als administratief systeem, maar toch werd het gebruikt: enerzijds om steun van de zwarte middenklasse te krijgen, anderzijds om de landelijke gebieden te kunnen besturen. Het ANC had een taak te volbrengen met hoge verwachtingen voor de

⁹⁶ Hyslop, 'Political Corruption: before and after apartheid', 781.

⁹⁷ Lodge, 'Political Corruption in South Africa', 164.

⁹⁸ *Ibidem*, 164.

toekomst, maar moest dit doen binnen een politieke cultuur die het moeilijk maakte corruptie uit te schakelen. De constructie van een nieuwe economische elite creëerde tevens een context waarin het waarschijnlijk was dat corruptie kon bloeien.

Tom Lodge schrijft in zijn artikel ook over het verband tussen samenlevingen die snel moderniseren en corruptie. Door modernisering kan een overheid snel groeien, waardoor er niet voldoende goed opgeleid personeel beschikbaar is. Tijdens het apartheidsregime zijn er slechts enkele gevallen bekend van corruptie op hoog niveau, en Lodge kijkt vervolgens welke vormen van politieke corruptie er verondersteld worden te zijn sinds 1994 en hoe serieus deze incidenten waren.

Huidige situatie

Na een specifieke analyse van zowel de economische context, cliëntprofielen, sociale en politieke indicatoren en bepaalde aspecten van het Zuid-Afrikaanse beleid van de publieke sector sinds 1994 komt Erwin Schwella, professor publiek leiderschap aan de universiteit van Stellenbosch, tot een aantal conclusies. Als gekeken wordt naar de transformatie van het publieke beleid sinds de eerste democratische verkiezingen is het duidelijk dat er een zeer goed beleid is opgesteld. De regels en richtlijnen hebben volop potentieel om publieke dienstverlening van hoge kwaliteit af te leveren. Echter, wanneer naar de huidige realiteit wordt gekeken is het beeld een stuk minder bevredigend. Officiële instanties hebben ernstige zorgen geuit over bijvoorbeeld de groei van de salarissuitgaven in de publieke sector, zelfs terwijl het aantal werknemers is gedaald. Ook zijn er indicaties van een onacceptabele hoeveelheid corruptie. Beiden wijzen op functioneringsproblemen in de publieke sector. Het positieve aspect is dat de huidige regering bereidwillig is om de misstanden en uitdagingen op te sporen en op te lossen.⁹⁹

Lodge vraagt zich af of het huidige Zuid-Afrikaanse politieke milieu specifiek gevoelig is voor corruptie, en of de democratisering de corrupte aanleg van de Zuid-Afrikaanse overheid heeft verzwakt of juist heeft versterkt. Deze vragen zijn helaas niet eenvoudig te beantwoorden. De formatie van negen regionale overheden had als resultaat dat de autoriteit over budgetten gedelegeerd werd: meer mensen kregen iets te zeggen over een kleiner bedrag. Aan de andere kant kan dit ervoor gezorgd hebben dat de corruptie zich enkel verplaatste. Het nieuwe beleid legde wat betreft publieke

⁹⁹ Erwin Schwella, 'Public sector policy in the new South Africa: a critical review', *Public Performance & Management Review* 24 (2001) 386-387.

dienstverlening de nadruk op betrouwbaarheid en anti-corruptiemaatregelen, maar dit vereiste compleet nieuwe managementvaardigheden en controlesystemen.

Tegelijkertijd ondernam de overheid nieuwe activiteiten om de welvaart en ontwikkeling van het land uit te breiden, en riep ze een aantal nieuwe instanties in het leven om de constitutionele rechten te waarborgen. Al deze maatregelen en ontwikkelingen zorgen voor nieuwe uitdagingen wat betreft financiële regulering.¹⁰⁰

Hyslop stelt dat door het samengaan van het leiderschap en de bureaucratie van de oude centrale staat met de structuur en het leiderschap van de vrijheidsbeweging een nieuwe orde is ontstaan. Deze nieuwe orde heeft zowel oude vormen van corruptie bestendigd als nieuwe vormen van corruptie doen ontstaan. Hierdoor is een scala aan vormen van corruptie te zien, variërend van corruptie die typisch is voor sub-Sahara Afrika tot de vormen van corruptie die normaal te zien zijn in oost Azië en Europa.¹⁰¹

Velen hadden vermoed dat ambtenaren uit het apartheidsregime het nieuwe beleid zouden saboteren, maar uiteindelijk werd dat een veel kleiner probleem dan men verwacht had. Verrassend genoeg accepteerde het grootste deel van de oude Afrikaner bureaucratie het nieuwe bestuur en zette haar werkzaamheden voort. Wat betreft het nieuwe personeel waren er wel enkelen die een baan kregen op basis van politieke loyaliteit in plaats van op basis van hun kennis en kunde, maar over het algemeen waren er genoeg hoog opgeleide zwarte mensen voor de vacatures beschikbaar.¹⁰²

Op het niveau van de centrale overheid viel de mate van corruptie mee, en de zwaarste gevallen van corruptie in de lagere en middelste regionen kunnen vaak teruggeleid worden tot voortzetting van gevallen in het verleden. Dit betrof dus voornamelijk het soort corruptie dat ten tijde van het apartheidsregime reeds speelde. Waar het echter op grote schaal mis ging was in de nieuwe negen administratieve provincies, opgericht in 1995. Deze provincies hadden ieder een eigen parlement, regering en premier. Op provinciaal niveau is er een duidelijk verband te zien tussen de mate van systematische corruptie en de mate van administratieve continuïteit met het oude beleid. In 1913 waren enkele gebieden toegewezen aan de zwarte bevolking, en vanaf eind jaren 1950 werden deze gebieden langzaam veranderd in 'thuislanden', ook wel *homelands* of *Bantustans* genoemd. Nadat het ANC aan de macht kwam bleek dat de meest extreme vormen van corruptie voorkwamen in de drie provincies waar het beleid

¹⁰⁰ Lodge, 'Political Corruption in South Africa', 163.

¹⁰¹ Hyslop, 'Political Corruption: before and after apartheid', 785.

¹⁰² *Ibidem*, 785.

voornamelijk was gebaseerd op de oude *Bantustan*-structuren: Oost-Kaap, Mpumalanga en Limpopo. De incompetentie en corruptie van deze voormalige thuislanden zette zich voort in dit nieuwe tijdperk, met het enige verschil dat de ambtenaren nu konden profiteren van de patronage en bescherming van ANC-leiders.¹⁰³

De houding tegenover corruptie is zeker ook beïnvloed door een verandering binnen het ANC: waar in de jaren 1980 nog de nadruk lag op het steunen van een streng socialisme, lag vanaf halverwege de jaren negentig de nadruk op de zelfverrijking van de zwarte elite. Onder Mandela, en nog meer onder Mbeki, werden *rent seeking* activiteiten onder zwarte ondernemers gesteund door overheidsbeleid. Daarnaast regelden steeds meer senior ANC-leden en voormalig *struggle*-netwerken materiële beloningen voor hun politieke bijdragen in het verleden.¹⁰⁴

Conclusie

Concluderend wordt gesteld dat de jaren zestig van de twintigste eeuw de piektijd was van de Zuid-Afrikaanse economie, en het is logisch dat dit *rent seeking* gedrag uitlokt via patronagesystemen. Desondanks ging dit verschijnsel niet gepaard met een hoge mate van corruptie in de toplaag van de ambtelijke sector.¹⁰⁵ Tijdens het apartheidsbewind waren de vormen van patronage en voorkeursbehandelingen vooral geschakeld aan de strategische doelen van het Afrikaner nationalisme. In principe werd dit niet gebruikt om individuele relaties voordeel toe te kennen of om persoonlijk gewin na te streven.¹⁰⁶

Toen het ANC in 1994 aan de macht kwam moest het zien om te gaan met een zeer complexe geschiedenis. Ze hadden geen vertrouwen in het bestaande administratieve systeem, maar toch hadden ze het nodig om te kunnen regeren. De bureaucratie van de thuislanden was grotendeels onbruikbaar, maar toch moest het ANC het opnemen in het algemene bestuurssysteem: aan de ene kant omdat de nieuwe regering de steun nodig had van de bureaucraten van de zwarte middenklasse, aan de andere kant om de landelijke gebieden van Zuid-Afrika te kunnen besturen. Daarnaast droeg de opkomst van een nieuwe economische elite ook bij aan het creëren van een context waarin corruptie zich sterk kon ontwikkelen.¹⁰⁷

¹⁰³ Hyslop, 'Political Corruption: before and after apartheid', 785.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 786.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 782.

¹⁰⁶ Lodge, 'Political Corruption in South Africa', 164.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 789.

5.2) Corruptie

Apartheid

In de meeste literatuur (o.a. Lodge en Hyslop) wordt het beeld geschetst dat corruptie tijdens de apartheid niet op grote schaal voorkwam. Twee aspecten zijn daarbij belangrijk: ten eerste dat de gevallen van corruptie die bekend zijn niet plaatsvonden in de top laag van het bestuurlijk systeem, maar in de lagere regionen, zoals de posterijen. Ten tweede wordt gesteld dat de corrupte praktijken meestal als doel hadden de partij, en daarmee het land, te versterken. Gevallen waarbij corruptie werd gebruikt voor persoonlijk gewin zijn niet bekend.

Een totaal ander beeld wordt geschetst in het rapport *'Apartheid Grand Corruption'*, in 2006 uitgegeven door het *Institute for Security Studies* te Kaapstad, op verzoek van de *Second National Anti-Corruption Summit*. In de conclusie wordt geschreven dat het rapport de positie waarin Zuid-Afrika onder blanke heerschappij wordt afgebeeld als “vrij van corruptie” onmaskert. Integendeel: de omstandigheden van verborgenheid, onderdrukking en een autoritair bewind creëerden een klimaat waarin corrupte activiteiten gestimuleerd werden. Er bestonden gigantische fondsen, die een potentiële goudmijn waren voor individuen uit zowel de publieke als de private sector. De onderzoekers stellen: “Op het moment dat de apartheidstaat op zijn meest repressieve punt was, was het ook op zijn meest corrupt”.¹⁰⁸ Hoe zijn deze verschillende opvattingen over corruptie tijdens de apartheid te verklaren?

Het rapport begint met een historische beschrijving, waarin het koloniale verleden en het apartheidsverleden op een grote berg worden gegooid. Gedurende een periode van ruim driehonderd jaar hadden alle Zuid-Afrikanen te lijden onder een bewind dat gunstig was voor een enkeling, ten koste van de grote meerderheid. Het was een systeem waarin blanke kolonialisten – en later blanke Zuid-Afrikanen – konden profiteren van de onderwerping van zwarte Zuid-Afrikanen: een corrupt overheidssysteem. Een autoritair bewind is extra gevoelig voor corruptie: ze is op zo'n manier ontworpen dat de waarheid makkelijk verborgen kan worden voor het publiek. De elite heeft toegang tot – en een monopolie op – de macht, en dat zorgt voor een unieke kans de eigen zakken te vullen, zowel in de publieke als in de private sector.

¹⁰⁸ Hennie van Vuuren, *'Apartheid grand corruption', a report prepared by civil society at the request of the Second National Anti-Corruption Summit*, (Kaapstad 2006) 85-86.

Eigenlijk zijn het simpelweg als patriotten vermomde oplichters, die zeggen het belang van hun volk, ras of klasse te vertegenwoordigen. Een dergelijk systeem kan alleen voortbestaan zolang het monopoly in tact blijft. Alle functionarissen in het systeem zijn zich daarvan bewust, en daardoor zijn zij de eersten die ervoor zullen zorgen dat ze hun eigen toekomst financieel zekerstellen, mocht het systeem ten val komen. In de periode voor een verandering van regime is het duidelijkst te zien dat de elite zoveel mogelijk middelen probeert te verzamelen, voor het geval ze zonder werk komen te zitten of zelfs het land zouden moeten ontvluchten.¹⁰⁹

In Zuid-Afrika maakt *grand corruption* tijdens de apartheid relatief gezien slechts een klein deel uit van het huidige publieke debat. Enkele jaren na de afschaffing van de apartheid overheerst het algemene beeld dat het huidige, democratische Zuid-Afrika veel corrupter is dan het Zuid-Afrika tijdens de apartheid. Zou het zo kunnen zijn dat zowel blanke als zwarte Zuid-Afrikanen de leugen van hun voormalig heerser zijn gaan geloven? De publieke perceptie op corruptie tijdens de apartheid wordt beïnvloed door de voormalig leiders van de Nationale Partij, zoals de Klerk die in 1997 zei: “*With regard to (...) crime and corruption, the true facts are that the situation has deteriorated seriously since the ANC took over*”. Er wordt bijna geen aandacht besteed aan de mogelijkheid dat de hoge functionarissen van het apartheidsbewind gebruik maakten van de dekmantel van autoritaire heerschappij om op illegale wijze in het bezit te komen van verschillende rijkdommen, zelfs als gekeken wordt naar wat in die tijd de legale normen waren. Het lijkt alsof er een algemeen beeld heerst dat een grote uitzondering inhoudt: het apartheidregime wordt onthouden als brutaal als het gaat om de manier waarop ze haar macht hanteerde, maar eerlijk als het gaat om de manier waarop ze haar financiën regelde.¹¹⁰

Het rapport probeert gevallen van corruptie die plaatsvonden tijdens de apartheid, en in het bijzonder in de periode 1976-1994, te documenteren en te beschrijven. Enkele bekende gevallen worden uitgelicht. Ook richt het rapport zich op datgene waar weinig over bekend is: de vragen die nog niet beantwoord zijn of die nog niet volledig onderzocht zijn, zoals waarom er nog geen succesvolle vervolging is geweest wat betreft de corruptiemisdaden die gepleegd zijn tijdens de apartheid. Deze vragen zullen niet beantwoord worden in het rapport, het is enkel de bedoeling een

¹⁰⁹ Van Vuuren, ‘Apartheid grand corruption’, 2.

¹¹⁰ *Ibidem*, 3.

fundament te leggen voor verder onderzoek door anderen. Daarnaast wordt gekeken naar de vraag in hoeverre corruptie zich heeft geworteld in de staat zelf, aangezien dit onvermijdelijk effect zou hebben op de nieuwe staat. Individuen die na 1994 de publieke en private sectoren binnentraden en die gemotiveerd waren door hebzucht, wilden ongetwijfeld graag samenwerken met invloedrijke personen die ontkomen zijn aan vervolging voor corrupte praktijken tijdens de apartheid.¹¹¹

Vervolgens worden enkele gevallen van corruptie tijdens het presidentschap van P.W. Botha (1978-1989) en F.W. de Klerk (1989-1994) besproken. In de loop van de jaren tachtig werd duidelijk dat zowel vanuit binnen- als buitenland de druk tegen het apartheidsregime steeds meer toenam. Als reactie hierop moest een *Total National Strategy* (TNS) ontwikkeld worden. Professor in de economie Solomon (Sampie) Terreblanche, een hoog aangeschreven Afrikaans academicus, zegt daarover: “Zodra je een bijdrage kon leveren aan de TNS was je verzekerd van een plaats op de eerste rang. Deze ideologische truc was een ideale formule voor corruptie.”¹¹² Een doorn in het oog van Botha en zijn bewindslieden was de pers, in het bijzonder de Engelstalige kranten die verslag deden van het nieuws dat de staatsorganen achterwege lieten, bijvoorbeeld over corruptie. De reactie van de overheid was censuur en het omkopen van journalisten door ze als spion op de redacties te laten werken.

Halverwege de jaren tachtig richtte Botha de *State Security Council* (SSC) op. Deze groep individuen – bijna allemaal persoonlijk gekozen door Botha – werd extreem invloedrijk bij de vorming van het veiligheidsbeleid van Zuid-Afrika. Veiligheid stond in deze periode hoog op de politieke agenda, dus de SSC was in de praktijk betrokken bij bijna alle economische, sociale en politieke activiteit in Zuid-Afrika. *The Imperial Presidency*, zoals de groep al snel genoemd werd, versterkte daarmee een omgeving die al gevoelig was voor corruptie. Niet alle blanken profiteerden hiervan; vooral degenen die tot de elites behoorden en ervoor openstonden om mee te profiteren.

Overgangsfase

Sampie Terreblanche stelt dat de laatste periode van de apartheid, onder het presidentschap van de Klerk, de meest corrupte periode was. Rond de jaren negentig was de complete elite van het besef doordrongen dat het apartheidsregime niet lang

¹¹¹ Van Vuuren, ‘Apartheid grand corruption’, 4-5.

¹¹² *Ibidem*, 37.

meer in stand gehouden kon worden, en daaruit voortvloeiend, dat ze nog maximaal een aantal jaar de tijd hadden om zichzelf te verrijken. Dat gebeurde vervolgens, op grote schaal, inclusief de overheidsbureaucratie en grote delen van de politiemacht en van defensie. Dit verschijnsel is niet ongebruikelijk in samenlevingen waarvan het regime op het punt staat te imploderen. In Zuid-Afrika was het inmiddels geen kwestie meer van 'of', maar van 'wanneer' er verkiezingen zouden komen en een democratische overheid opgericht zou worden. Hyslop zegt hierover: toen eenmaal duidelijk werd dat het einde van de blanke overheersing in zicht kwam kreeg men enorme haast om zoveel mogelijk mee te grissen als mogelijk was, voordat het gordijn zou vallen.¹¹³

Een interessante vraag is in hoeverre corruptie heeft bijgedragen aan de ondergang van het apartheidsregime. Het staat vast dat corruptie uiteindelijk niet alleen schadelijk is voor individuen, maar ook voor een staat zelf. De voor de hand liggende factoren die in Zuid-Afrika een rol hebben gespeeld zijn de sancties die door andere landen werden opgelegd en de druk van de binnen- en buitenlandse anti-apartheidsbewegingen, maar er gaan ook stemmen op die zeggen dat de Klerk geen andere keuze had dan aan te schuiven aan de onderhandelingstafel, omdat zijn land compleet kaalgeplukt was als gevolg van de corrupte graaicultuur. Sommigen gaan nog verder in deze gedachtegang, en stellen dat de vrijheid van Zuid-Afrika in feite te danken is aan hebzucht. Gedeeltelijk is hier wel degelijk iets voor te zeggen, maar uiteindelijk is het een combinatie van zowel interne als externe factoren geweest die ervoor gezorgd heeft dat de apartheid tot een einde kwam. Corruptie heeft het land van binnenuit uitgehold; het schaadt niet alleen de politici en hooggeplaatsten die zich schuldig maken aan de misdaden, maar het beïnvloedt de hele maatschappij. Terugkijkend zegt Terreblanche dat we met de kennis van nu ons realiseren dat de structurele corruptie die plaatsvond in de periode Botha en De Klerk, in de publieke sector en in de handel tussen de publieke en de private sector, veel groter en serieuzer was dan we altijd dachten, en dat de langetermijneffecten enorm schadelijk bleken.

Huidige situatie

Een belangrijke indicator voor het meten van corruptie is de Corruption Perceptions Index van de non-profitorganisatie Transparency International. De Corruption Perceptions Index verschijnt jaarlijks. In deze lijst worden landen gerangschikt op basis

¹¹³ Van Vuuren, 'Apartheid grand corruption', 42.

van hoe corruptie in de publieke sector wordt ervaren. Het is een samengestelde index, een combinatie van enquêtes en interviews over corruptie, verzameld door verschillende gerenommeerde instituten. De Corruption Perceptions Index is de meest gebruikte indicator van corruptie wereldwijd. Landen kunnen scoren op een schaal van 0-100, waarbij een score van 0 staat voor “wordt ervaren als zeer corrupt” en een score van 100 staat voor “wordt ervaren als zeer schoon van corruptie”. Naast een score krijgt een land ook een nummer, een rangschikking in de lijst. Dit nummer geeft de positie van een land ten opzichte van andere landen aan. Belangrijk is hierbij om in acht te nemen dat naarmate er meer landen worden opgenomen in de lijst, het rangschikkingsnummer kan veranderen. Dit wil dus niet automatisch zeggen dat een land meer of minder corrupt is geworden ten opzichte van de voorgaande jaren: daarvoor moet naar de score gekeken worden. Helaas wordt dit vaak over het hoofd gezien: zo schrijft het NRC in mei 2014 nog: “Zuid-Afrika is tussen 1991 en 2013 afgezakt van de 19de naar de 73ste plaats op de corruptie-index van Transparency International”.¹¹⁴ Wat echter niet meegenomen wordt in deze stelling is het feit dat het aantal deelnemende landen in 2013 ruim vier keer zoveel is als in 1991. Om de situatie in verschillende jaren te kunnen vergelijken dient dus gekeken te worden naar de score op de schaal van 0 tot en met 100 in plaats van naar de positie op de lijst. Dan zien we dat in 1995 de score 56,2 was, tegenover een score van 42 in 2013. Weliswaar ook een flinke daling, maar niet zo drastisch als een daling van plek 19 naar plek 73 doet vermoeden.¹¹⁵

In bijlage 1 is een overzicht te zien van de scores van Zuid-Afrika gedurende de periode 1995-2014. Op het moment dat het ANC net aan de macht is gekomen en Nelson Mandela president is behaalt Zuid-Afrika een magere voldoende met een score van 56,2. Tussen 1999 en 2009 schommelt de score tussen de 45 en de 50. Vanaf 2009 zakt Zuid-Afrika verder weg met scores tussen de 41 en de 45.¹¹⁶ Gedurende de jaren is er overduidelijk een daling te zien, maar daarnaast lijkt het erop dat de daling gekoppeld is aan de verschillende presidenten, zie tabel 1. Volgens deze theorie heeft de bevolking de minste corruptie ervaren tijdens het presidentschap van Mandela, iets meer tijdens het presidentschap van Mbeki, en het meeste corruptie tijdens het huidige presidentschap van Zuma. Een andere verklaring kan zijn dat vlak na de afschaffing van de apartheid men nog veel vertrouwen had in de nieuwe democratie en de beloftes van het ANC, maar

¹¹⁴ Roeland Muskens, ‘EU maakt het corrupte ANC groter’, *NRC Handelsblad*, 7 mei 2014.

¹¹⁵ Zie bijlage 1.

¹¹⁶ Zie bijlage 1.

naarmate de jaren verstreken zakte dat vertrouwen steeds verder weg aangezien steeds duidelijker werd dat er voor de overgrote meerderheid van de bevolking geen verbetering optrad van hun positie in de maatschappij.

Tabel 1 – Overzicht presidenten Zuid-Afrika en score op Corruption Perceptions Index.

Periode	President	Score CPI
1994-1999	Nelson Mandela	52-56
1999-2009	Thabo Mbeki	45-50
2009-2014	Jacob Zuma	41-45

Een belangrijke rol in de corruptieschandalen van Zuid-Afrika is weggelegd voor de media. Sinds het aannemen van de grondwet in 1996, een van de meest progressieve ter wereld, staat Zuid-Afrika bekend al een land waar persvrijheid en vrijheid van meningsuiting goed gewaarborgd zijn. Alle onderwerpen, van de relaties van president Zuma tot de vele corruptieschandalen, konden in de krant geplaatst worden. De enige grens is smaad, daarvoor kan men naar de rechter stappen.¹¹⁷ In 2011 heeft het parlement echter een zeer omstreden mediawet aangenomen, geïntroduceerd door het ANC. Deze wet zorgt ervoor dat de overheid kan bepalen welke informatie geheim moet blijven. Het ondanks een verbod toch openbaar maken van deze informatie wordt illegaal: journalisten kunnen tot vijftwintig jaar gevangenisstraf opgelegd krijgen als ze toch publiceren. Het ANC zegt dat deze wet bedoeld is om te voorkomen dat staatsgeheimen op straat komen te liggen, maar volgens tegenstanders is het bedoeld om de vele corruptieschandalen onder het tapijt te kunnen vegen en de persvrijheid aan banden te leggen.

President Zuma zegt dat journalisten teveel het recht in eigen handen nemen, en dat de zelfregulering van de media gefaald heeft. Hij ziet teveel verhalen in de kranten die de reputatie van hoge politici schaden. Tegenstanders noemen deze ontwikkeling een keiharde aanval op de vrije pers, en een terugkeer naar de censuur van het apartheidsregime. “Het ANC gebruikt mooie termen als het ‘nationale belang’ en ‘staatsveiligheid’ om berichten over corruptie binnen de partij te dwarsbomen” zegt oppositieleider Helen Zille van Democratic Alliance. “Een vrije pers is een van de pilaren van een goed functionerende democratie. Die democratie wil het ANC blijkbaar

¹¹⁷ <http://nos.nl/artikel/185793-mediawet-is-terugkeer-naar-apartheid.html>. (11 augustus 2015).

ondermijnen. Straks gaan politici bepalen wat journalisten wel en niet op mogen schrijven. Dat is nog erger dan tijdens de apartheid, toen kwam er tenminste nog altijd een rechter aan te pas”. Onderzoeksjournalist Max du Preez, veteraan in de Zuid-Afrikaanse journalistiek, beaamt dit. Volgens hem is er de laatste jaren steeds meer corruptie en machtsmisbruik in de top van het ANC gekropen, en alle berichten daarover in de krant gaan hen steeds meer dwarszitten. “Hun reactie daarop is: *shoot the messenger*.”¹¹⁸

Wat is er daadwerkelijk terug te vinden over corruptie in Zuid-Afrika in de binnen- en buitenlandse kranten? In bijlage 2 is een overzicht te zien van artikelen uit verschillende kranten in verschillende periodes. De artikelen zijn gevonden door in online databases te zoeken op de trefwoorden ‘corruptie/*corruption*’ en ‘Zuid-Afrika/*South Africa*’. Wat opvalt is dat er in de onderzochte Zuid-Afrikaanse krant *Cape Times* niet veel terug te vinden is over corruptie, terwijl in de buitenlandse kranten duidelijk wordt dat er wel grote schandalen speelden. De artikelen waarin wel over corruptie geschreven wordt zijn vrij algemeen. In 2013 is de krant overgenomen door Sekunjalo Investments, en sindsdien zijn er twee controverses geweest. In januari 2015 zijn er beschuldigingen geuit dat de krant pro-ANC zou zijn. In december 2013 is hoofdredacteur Alide Dasnois ontslagen door de directeur van Sekunjalo Investments, iqbal Survé, op de dag dat de krant op de voorpagina een artikel plaatste over een rapport over onregelmatigheden in het toekennen van een aanbesteding van Sekunjalo Marine Services Consortium. Volgens Survé had het ontslag niets te maken met het artikel, maar betrof het de dalende oplagecijfers. Tussen 2008 en 2012 zou de verkoop gedaald zijn met 28 procent. Survé onderhoudt nauwe banden met de politiek, en is door president Zuma benoemd tot lid van de zakelijke raad van BRICS (Brazilië, Rusland, India, China, Zuid-Afrika).¹¹⁹ Wederom een voorbeeld dat aantoont dat in Zuid-Afrika zaken als belangenverstrengeling, corruptie en patronage aan de orde van de dag zijn.

¹¹⁸ <http://nos.nl/artikel/185793-mediawet-is-terugkeer-naar-apartheid.html>. (11 augustus 2015).

¹¹⁹ www.bdlive.co.za/national/media/2013/12/09/firing-of-cape-times-editor-raises-eyebrows. (17 juli 2015).

Hoofdstuk 6: Conclusie

Onderzoek naar corruptie is zeer gecompliceerd, om verschillende redenen. Ten eerste vindt corruptie bijna altijd plaats in het geheim. Alhoewel het bewijs van corrupte transacties vaak terug te vinden is op papier en in officiële documenten zijn deze concrete bewijzen bijna nooit te vinden, aangezien deze altijd als eerste vernietigd worden. Zo bestaan er bijna geen officiële documenten over corruptie onder het apartheidsregime. In 1993 zijn tonnen aan bestanden, microfilm, audio en computerbestanden versnipperd en gewist. In nog geen zes maanden tijd zijn omgerekend vijfenhalf miljoen A4'tjes met informatie vernietigd. Een ander bewijs is geld, maar dat wordt vaak doorgesluisd naar (buitenlandse) banken met een bankgeheim. Individuen die op de hoogte zijn van corrupte praktijken wordt vaak het zwijgen opgelegd door intimidatie of geweld. Het bewijs voor corruptie moet daardoor gehaald worden uit officieel onderzoek, verslagen uit de media, en klokkenluiders.¹²⁰ Dit beperkt de diepte waarop onderzoek gedaan kan worden, zeker als blijkt dat kranten in feite onder censuur staan, zoals het geval is in het huidige Zuid-Afrika, na het invoeren van de mediawet.

Hoe ontwikkelde corruptie in Zuid-Afrika zich in de periode 1948-2014, en welke gevolgen had dit voor de samenleving? Een belangrijk aandachtspunt is dat de organisatie van de apartheidsstaat een ideale voedingsbodem voor corruptie bleek te zijn. Om de velen lagen van de overheid te creëren moest er enorm veel wetgeving doorgevoerd worden, en dat bracht op haar beurt weer een enorme bureaucratie met zich mee. Het land werd verdeeld in een blanke staat en daarnaast in verschillende *Homelands*. Ieder deel had zijn eigen parlement. Het is bijna onmogelijk om zo'n systeem betrouwbaar te maken. Hyslop stelt dat hierdoor ook lagere ambtenaren – eerst vooral blanken maar vanaf de jaren zeventig ook steeds meer zwarten – de mogelijkheid kregen om geld weg te sluizen. Om een idee te krijgen van de omvang van de bureaucratie, enkele cijfers uit 1988. Op dat moment werd Zuid-Afrika bestuurd door: vijf presidenten, negen *chief* ministers, veertien kabinetten en ministeriële raden, bijna driehonderd kabinetsministers, meer dan vijftienhonderd leden van verschillende

¹²⁰ Van Vuuren, 'Apartheid grand corruption', 9-10, 14.

parlementen en/of wetgevende instanties, en tienduizenden lokale (gemeente-) raadsleden. En allemaal werden ze betaald door de staat.¹²¹

Waar komt het verschil tussen de literatuur en het rapport *Apartheid Grand Corruption* vandaan? Een verschil in opvatting over de inhoud van het begrip corruptie kan uitgesloten worden, aangezien dezelfde definitie wordt gebruikt. Het rapport noemt de voorbeelden het topje van ijsberg, dat is slechts een aanname dat er meer is gebeurd dan er bekend is. Het rapport formuleert ook meer nieuwe vragen dan dat het antwoorden geeft. Bijvoorbeeld: “Gegeven het feit dat er zoveel corruptie was tussen 1978-1994, is het mogelijk dat zelfverrijking plaatsvond in alle lagen van de overheid?” En: “Wat was de werkelijke grootte van geheime fondsen en deals die gebruikt zijn om de pers het zwijgen op te leggen in de jaren negentig?” De vraag is in hoeverre al het onderzoek naar deze vragen nog van belang is voor de problemen in het huidige Zuid-Afrika. Het vervolgen van de daders is in principe niet meer mogelijk, dat is afgesproken bij de wisseling van regime. Corruptie in het heden is een veel urgenter probleem, zou dat dan niet alle aandacht moeten krijgen? Onderzoek naar corruptie in het verleden kan nuttig zijn, omdat het wellicht inzicht kan geven in oorzaken en factoren die een rol spelen bij het ontstaan van corruptie, wat vervolgens weer zou kunnen helpen bij het tegengaan van de huidige corruptie. Bijvoorbeeld als het gaat om de inrichting van het staatssysteem. Een andere mogelijke oplossing, waar nog niet veel over geschreven is, zou kunnen zijn dat Zuid-Afrika zich meer richt op andere landen waar corruptie en probleem was, om de anti-corruptiemaatregelen die deze landen hebben genomen als voorbeeld te gebruiken. Uiteraard is het niet het geval dat er een succesrecept of pasklaar stappenplan bestaat voor het bestrijden van corruptie, maar er zijn voorbeelden waar de situatie aannemelijk verbeterd is.

Is het mogelijk per periode een bepaalde vorm of vormen van corruptie te onderscheiden? We hebben gezien dat tijdens het apartheidsregime het verschijnsel *favouritism* verankerd raakte in de economische (landbouw-) cultuur van Zuid-Afrika. De literatuur doet in eerste instantie vermoeden dat er tijdens de apartheid eigenlijk alleen kleine gevallen van corruptie (*petty corruption*) plaatsvonden, maar het rapport *Apartheid Grand Corruption* maakt hier korte metten mee en stelt dat, zeker in de laatste

¹²¹ Van Vuuren, ‘Apartheid grand corruption’, 41.

jaren van de apartheid, er een gigantische graaicultuur heerste, ook in de toplagen van de politiek en de overheidsinstanties, en dat daardoor miljoenen randen zijn verdwenen. Sommigen gaan zelfs zover dat ze dit als een van de oorzaken van de ondergang van de apartheid aanwijzen.

Tijdens de overgangsfase heerste er vooral verwarring, en moest er gezocht worden naar een manier om een nieuwe orde te creëren. Een uitgelezen kans voor degenen die op zoek waren naar een eenvoudige manier om toegang te krijgen tot de posities waar veel geld verdiend kon worden. Wat we hierin kunnen onderscheiden is *rent seeking* gedrag. In Zuid-Afrika is onder andere de mijnindustrie een van de grootste bronnen van inkomsten. Macht betekent toegang tot deze bronnen, en dat betekent toegang tot geld.

In de huidige situatie komen steeds meer voorbeelden van patronage aan het licht. Het gaat hierbij vaak om bijvoorbeeld aanbestedingen van grote projecten in bijvoorbeeld de wapenindustrie of defensie. Een simpel voorbeeld daarvan: een politicus zorgt dat een bepaald bedrijf een bepaalde opdracht krijgt, en vervolgens krijgt de politicus een dure auto van dat bedrijf.

Een ander lastig aspect bij het onderzoeken van corruptie is cultuur. Wat vanuit westers oogpunt als corrupt wordt beschouwd, wordt in andere culturen heel vaak als normaal gezien. Zaken worden gedaan volgens het 'voor wat hoort wat'-principe. Dit komt niet alleen voor in de Afrikaanse cultuur, maar ook bijvoorbeeld in de Balkan. Mark Mazower, Brits historicus, beschrijft dit fenomeen: "Sociale netwerken werden getransplanteerd vanuit het dorp of vanuit familie naar de overheid, het leger en de economie. In andere woorden: verstedelijking betekende vaak dat het dorp naar de stad werd verplaatst. En misschien nam het dorp op een bepaalde manier de stad over; de gepersonaliseerde interacties, geschenken en gunsten die het zakendoen met de staat versoepelden, zouden door onwetenden verkeerd begrepen kunnen worden en gezien kunnen worden als vormen van corruptie in plaats van als een natuurlijke reactie op de onpersoonlijke mechanismen van de moderne overheid."¹²²

Tot slot rest de vraag hoe de toekomst van Zuid-Afrika eruit zal zien, een vraag die uiteraard nooit van tevoren beantwoord kan worden. Wel kunnen enkele aspecten

¹²² Mark Mazower, *The Balkans: a short history* (Londen 2001) 135.

uitgelicht worden, gebaseerd op gegevens uit de geschiedenis. Als we stellen dat corruptie de apartheidssamenleving heeft uitgehold en er wellicht aan heeft bijgedragen dat deze ten val is gekomen, zou dat dan opnieuw kunnen gebeuren in de huidige situatie met het ANC? De huidige economische situatie van Zuid-Afrika belooft niet veel goeds, wederom een teken dat corruptie zeer schadelijk is voor de staat. Tegelijkertijd wordt, zodra de vraag oprijst wie daarvoor verantwoordelijk is, er door alle betrokken partijen vooral naar elkaar gewezen. Het ANC wijst naar het verleden, en er kan ook niet ontkend worden dat de wortels van corruptie niet diep teruggaan in het apartheidsverleden. Maar de bevolking van Zuid-Afrika lijkt zich steeds bewuster te worden van het feit dat dat niet als excuus gebruikt mag worden voor het huidige bewind. Het wordt, na ruim twintig jaar regeren, tijd dat het ANC zelf ook verantwoordelijkheid neemt voor de huidige problemen. Zolang het Zuid-Afrika anno 2015 blijft hangen in haar apartheidsverleden komt er geen oplossing voor de huidige problemen waar het land mee te kampen heeft. De aandacht zou gericht moeten worden op de economische ongelijkheid in plaats van de raciale ongelijkheid.

Bibliografie

Primaire bronnen

- Bosgra, Sietse, 'Meer-partijstaat in Afrika is een te simpel wondermiddel', *NRC Handelsblad*, 10 september 1990.
- Carter, Chiara, geen titel, *Cape Times*, 24 augustus 2007.
- Dijkman Dulkes, Sandra, 'Hoe staat Zuid-Afrika ervoor?', *NOS online*, 6 december 2013.
- Horst, Peter ter, 'Bewind Z-Afrika in ademnood; Er ligt nog een lange lijst van onopgeloste moorden op ANC'ers; Verantwoordelijken zitten nog altijd op hun plaats', *NRC Handelsblad*, 12 mei 1992.
- Horst, Peter ter, 'Land maakt diepste recessie van deze eeuw door; Zuid-Afrika verarmt razendsnel', *NRC Handelsblad*, 7 november 1992.
- Klitgaard, Robert, 'Corruption can be beaten – as long as civil society rises to the challenge', *Cape Times*, 1 maart 2010.
- Lafraniere, Sharon, 'ANC has itself to fear as battle buoys critics', *The International Herald Tribune*, 12 november 2003.
- Moleman, Hans, 'Regering Z-Afrika pakt corruptie aan', *Volkskrant*, 31 juli 2001.
- Muskens, Roeland, 'EU maakte het corrupte ANC groter', *NRC Handelsblad*, 7 mei 2014.
- Onbekend, 'Crime and punishment', *Cape Times*, 16 januari 2007.
- Posthumus, Niels, 'Corruptieschandalen, slechte economie, maar het ANC wint toch', *Trouw*, 7 mei 2014.
- Powell, Anél, 'ANC set to lose council after firing ID man', *Cape Times*, 26 januari 2007.
- Vermeulen, Bram, 'Zuma loog over te duur verbouwd huis', *NRC Handelsblad*, 20 maart 2014.
- Vuuren, Hennie van, 'Apartheid grand corruption', *a report prepared by civil society at the request of the Second National Anti-Corruption Summit*, (Kaapstad 2006).
- Waagmeester, Lucas, 'Mediawet is terugkeer naar apartheid', *NOS online*, 18 september 2010.
- Wines, Michael, 'Graft case taints South African official', *The International Herald Tribune*, 3 juni 2005.
- Wines, Michael, 'Mbeki fires deputy over bribe case', *The International Herald Tribune*, 15 juni 2005.

Secundaire bronnen

- Couwenberg, S.W., 'Apartheid, anti-apartheid en einde apartheid – een kritische evaluatie', in S.W. Couwenberg (red.), *Apartheid, anti-apartheid, post-apartheid*, (Budel 2008) 20-46.
- Davies, Rebecca, 'Afrikaner capital elites, neo-liberalism and economic transformation in post-apartheid South Africa', *African Studies*, 71 (2012).
- Debroy, Steven, *Zuid-Afrika onder de vloek van apartheid* (Antwerpen/Amsterdam 1987).
- Freund, Bill, 'South Africa: the end of apartheid & the emergence of the BEE Elite', *Review of African Political Economy*, 34 (2007).
- Gibson, James L., 'The truth about truth and reconciliation in South Africa', *International Political Science Review* 26 (2005).
- Heath, William, 'South Africa: public sector corruption', *Journal of Financial Crime*, 7 (2000).
- Hyslop, Jonathan, 'Political corruption: before and after apartheid', *Journal of Southern African Studies*, 31 (2005).
- Koelble, Thomas A. en Lipuma, Edward, 'Traditional Leaders and the Culture of Governance', *Governance: an international journal of policy, administration, and institutions*, 24 (2011).
- Lapping, Brian, *De geschiedenis van de apartheid* (Houten 1987).
- Lodge, Tom, 'Political Corruption in South Africa', *African Affairs*, 97 (1998).
- Mazower, Mark, *The Balkans: a short history* (Londen 2001).
- Novak, Michael, 'The first ten years after apartheid: an overview of the South African economy', *International Monetary Fund report* (2004).
- Patel, Leila en Graham, Lauren, 'How broad-based is broad-based black economic empowerment?', *Development Southern Africa* 29 (2012).
- Ross, Robert, *Zuid-Afrika: een geschiedenis*, (Amsterdam/Antwerpen 2001).
- Schwella, Erwin, 'Public sector policy in the new South Africa: a critical review', *Public Performance & Management Review* 24 (2001).
- Stanley, Elizabeth, 'Evaluating the Truth and Reconciliation Commission', *The Journal of Modern African Studies* 39 (2001).
- Tangri, Roger en Southall, Roger, 'The politics of Black Economic Empowerment in South Africa', *Journal of Southern African Studies*, 34 (2008).
- Terreblanche, Sampie, *A history of inequality in South Africa, 1652-2002* (Scotsville/Sandton 2002).
- Verdoolaege, Annelies, 'De Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie als model voor conflictverzoening', *Afrika Focus* 18 (2005).

Bijlagen

Bijlage 1: Corruption Perceptions Index

Positie Zuid-Afrika in de Corruption Perceptions Index van Transparency.org			
Jaar	Positie	Aantal deelnemende landen	Score (schaal van 0 t/m 100)
1995	21	41	56,2
1996	23	54	56,8
1997	33	52	49,5
1998	32	85	52
1999*	34	99	50
2000	34	90	50
2001	38	91	48
2002	36	102	48
2003	48	133	44
2004*	44	145	46
2005	46	158	45
2006	51	163	46
2007	43	179	51
2008	54	180	49
2009*	55	180	47
2010	54	178	45
2011	64	182	41
2012	69	174	43
2013	72	175	42
2014*	67	175	44

* Verkiezingsjaar

Bijlage 2: Overzicht krantenartikelen.

- **Geel** = apartheid (1948-1990)
- **Groen** = overgangsfase (1990-2004)
- **Blauw** = huidige situatie (2004-2014)

- **NRC Handelsblad / Volkskrant**

Nr.	Datum	Titel
1	10-09-1990	Meer-partijstaat in Afrika is een te simpel wondermiddel.
2	12-05-1992	Bewind Zuid-Afrika in ademnood (...) lange lijst van onopgeloste moorden op ANC'ers.
3	07-11-1992	Land maakt diepste recessie van deze eeuw door: Zuid-Afrika verarmt razendsnel.
4	31-07-2001	Regering Zuid-Afrika pakt corruptie aan. (Volkskrant).
12	20-03-2014	'Zuma loog over te duur verbouwd huis'.
13	07-05-2014	EU maakt het corrupte ANC groter

- **The International Herald Tribune**

Nr.	Datum	Titel
5	12-11-2003	ANC has itself to fear as battle buoys critics.
6	03-06-2005	Graft case taints South African official.
7	15-06-2005	Mbeki fires deputy over bribe case.

- **Cape Times (South Africa)**

Nr.	Datum	Titel
8	16-01-2007	Crime and punishment.
9	26-01-2007	ANC set to lose council after firing ID man.
10	24-08-2007	(Geen).
11	01-03-2010	Corruption can be beaten – as long as civil society rises to the challenge.

1. Meer-partijstaat in Afrika is een te simpel wondermiddel. (NRC Handelsblad – 10 september 1990)

Dit artikel is een reactie op een artikel van redacteur Derk-Jan Eppink. Hij stelde dat het Nederlandse ontwikkelingsbeleid ten opzichte van Afrika veel te slap zou zijn, en dat minister Pronk bij het verdelen van ontwikkelingsgelden het criterium democratie ondubbelzinnig zou moeten stellen. Eenpartijstaten zijn niet democratisch.

Sietse Bosgra, medewerker van het Komitee Zuidelijk Afrika: “Een meerpartijensysteem kan alleen betere resultaten hebben dan het eenpartijstelsel, als het in het land zelf geworteld is.”

Max van den Berg, algemeen directeur van de NOVIB: “Sommige westerse politici en journalisten denken nogal eenvoudig het wondermiddel (een meerpartijendemocratie) gevonden te hebben. Over daling van de grondstoffenprijzen als oorzaak van een groot deel van de misère in Afrika wordt niet meer gesproken.”

Een meerpartijensysteem brengt niet automatisch meer rust en stabiliteit: het opleggen van onze vorm van democratie aan een ander land zal niet tot succes leiden. Een verstandiger aanpak lijkt het aanmoedigen en ondersteunen van initiatieven tot een meerpartijendemocratie die door Afrikaanse landen zelf worden genomen.

Het ANC kiest uitdrukkelijk voor een meerpartijensysteem met alle verworvenheden van de Westerse democratie. Het ANC is de motor achter de veranderingen in Zuid-Afrika en heeft dringend behoefte aan westerse steun, omdat ze niet over enige structuur beschikken. Juist die structuur met afdelingen in het hele land moet ervoor zorgen dat de leiders van het ANC zelf op democratische wijze gekozen worden.

2. Bewind Zuid-Afrika in ademnood; Er ligt nog een lange lijst van onopgeloste moorden op ANC'ers; Verantwoordelijken zitten nog altijd op hun plaats. (NRC Handelsblad – 12 mei 1992)

Middenin het proces van onderhandelingen om beide partijen nader tot elkaar te laten komen, ten tijde van de Conventie voor een Democratisch Zuid-Afrika (Codesa), komen er steeds meer zaken aan het licht die schadelijk zijn voor de Nationale Partij. Het gaat bijvoorbeeld om moorden op anti-apartheidsstrijders, beraamd door hoge legerfunctionarissen, en om een vernietigend rapport van rechter Pickard over het ministerie van Ontwikkelingshulp (verantwoordelijk voor de ontwikkeling van de

thuislanden). Volgens dit rapport was het ministerie bijna tien jaar lang een kermis van corruptie, steekpenningen en onverklaarbare promoties. Tientallen miljoenen, bestemd voor de armste gebieden van het land, verdwenen in de zakken van ambtenaren en aannemers.

3. Land maakt diepste recessie van deze eeuw door: Zuid-Afrika verarmt razendsnel. (NRC Handelsblad – 7 november 1992)

Achter de kakofonie van politici op zoek naar nieuwe machtsverhoudingen gaat een land schuil dat razendsnel verarmt. Professor Sampie Terreblanche, politiek econoom aan de universiteit van Stellenbosch: “Het is schandalig hoe een land dat zichzelf Westers, christelijk en beschaafd noemt, zeventien miljoen mensen in pure armoede laat stikken.”

Bijna drie jaar na de ommezwaai van president De Klerk is er nog steeds geen zicht op een regering van blank en zwart en verkiezingen voor alle Zuid-Afrikanen. De economie wordt gegijzeld door de politiek. Er wordt binnenlands nauwelijks geïnvesteerd, en buitenlandse hulp blijft uit tot het land politieke stabiliteit kent en het geweld is afgenomen.

Er lijkt een wedstrijd gaande onder economen: wie schetst het grootste doemscenario? De scenario's lijken nut te hebben en beginnen politici te beïnvloeden: ANC-leider Mandela schrok zo van de meest recente gegevens dat hij zijn organisatie van de ramkoers wegleidde en terugbracht naar de onderhandelingstafel. Voor Terreblanche is dit niet genoeg: “Er is een mentaliteitsverandering nodig onder de blanke bevolking, om de armoede te bestrijden en de zwarten een groter deel te geven van de welvaart. De blanken zijn ongelooflijk verwend, en is in vijftwintig jaar tijd een typische nouveau riche geworden. Dit heeft geleid tot corruptie en nepotisme. Het debat over sociale verantwoordelijkheid ten opzichte van elkaar bestaat in dit land niet. De enige reële optie die de Nationale Partij nog heeft is de zwarte meerderheid te accepteren, anders vernietigen ze de economie. De blanken denken dat ze de oplossing zijn, terwijl ze juist het probleem zijn. Hun enige kans is door meneer Mandela uitgenodigd te worden als junior partner in een coalitiekabinet. Als de blanken van hun arrogantie genezen raken, kan het in dit land goed gaan.”

4. Regering Zuid-Afrika pakt corruptie aan. (Volkskrant – 31 juli 2001)

De Zuid-Afrikaanse regering heeft strengere maatregelen aangekondigd om belangenverstremgeling en corruptie onder politici en hoge ambtenaren te bestrijden. Ministers mogen na hun aftreden niet meer aan de slag in de sectoren die tot hun politieke portefeuille behoorden.

De nieuwe maatregelen zijn een reactie op de voortdurende verdenkingen van corruptie en vriendjespolitiek bij de grote wapenorders die de ANC-regering vorig jaar deed. President Thabo Mbeki beloofde ANC-kiezers vorig jaar als dat hij de regering en de partij zou zuiveren van graaiers en rommelaars, maar tot dusverre is er nog geen actie ondernomen. De partij heeft bijvoorbeeld nog niets ondernomen tegen haar fractievoorzitter Tony Yengeni, die een Mercedes van meer dan een ton met hoge korting kreeg van European Aeronautic Defence and Space (EADS), die profiteert van de wapenorder. Het ANC durft het (nog) niet aan oude kameraden, die tijdens de strijd tegen de apartheid vaak gevangen hebben gezeten of gemarteld zijn, aan te pakken als blijkt dat ze hun huidige positie misbruiken.

Daarbij komt nog het culturele aspect dat velen vinden dat hen eigenlijk niets te verwijten valt, als ze met behulp van hun positie een lucratieve zakendeal of een leuk voordeel binnen weten te slepen. Zo verdedigt Yengeni zichzelf met de woorden: "Het is een sterke reclame voor Mercedes als iemand van mijn kaliber in hun auto rijdt."

5. ANC has itself to fear as battle buoys critics. (The International Herald Tribune – 12 november 2003)

In de aanloop naar de verkiezingen van 2004 is er een hevige strijd gaande tussen Mbeki's vicepresident Jacob Zuma en de nationaal openbaar aanklager Bulelani Ngcuka, beiden senior ANC-lid. In augustus heeft Ngcuka gezegd dat hij vermoedde, maar niet kon bewijzen, dat Zuma illegaal heeft geprofiteerd van verborgen onderhandelingen in een wapenhandel-deal ter waarde van miljarden dollars. De achterban van Zuma sloeg terug in september door Ngcuka ervan te beschuldigen dat hij in de laatste jaren van de apartheid gewerkt heeft als spion voor de apartheidregering.

President Mbeki heeft gezegd dat Zuma zich niet hoeft terug te trekken, aangezien niemand veroordeeld zou moeten worden op basis van beschuldigingen. Wel heeft hij tot twee keer toe in de nieuwsbrief van de partij geschreven dat het onzinnig is

om nu nog te jagen op de spionnen van het apartheidsbewind, aangezien Zuid-Afrika dat hoofdstuk van haar geschiedenis gesloten heeft in het belang van de eenheid.

6. Graft case taints South African Official. (The International Herald Tribune – 3 juni 2005)

Schabir Shaik, zakenman uit Durban en financieel adviseur van vicepresident Jacob Zuma, is schuldig bevonden aan omkoping van Zuma. Het gaat om een bedrag van 186 duizend Amerikaanse dollar. Tegenstanders van het ANC eisen dat Zuma ontslag neemt, of zich terugtrekt als mogelijke opvolger van Mbeki als deze in 2007 aftreedt.

Na de uitspraak is het onduidelijk gebleven of de aanklagers van plan zijn om Zuma aan te klagen voor wat de rechter benoemde als: “overweldigend bewijs van corruptie”.

7. Mbeki fires deputy over bribe case. (The International Herald Tribune – 15 juni 2005)

President Thabo Mbeki heeft zijn vicepresident en mogelijk opvolger Jacob Zuma ontslagen uit het parlement, nadat twee weken geleden Zuma's financieel adviseur Schabir Shaik door de rechtbank in Durban schuldig is bevonden aan omkoping van Zuma. Mbeki verklaarde tegen het parlement dat: “Zuma's ontslag in het belang was van Zuma zelf, de overheid, ons jonge democratische systeem en ons land.”

Zuma zelf benadrukte dat hij onschuldig was maar zich zou terugtrekken uit het parlement. Wel voegde hij daaraan toe dat hij de intentie heeft om vicepresident van Mbeki te blijven, en dat hij niet uitsluit dat hij een gooi zal doen naar het presidentschap als in 2007 de termijn van Mbeki afloopt. “Mijn geweten is schoon” zei Zuma.

Als hij Zuma niet had ontslagen had Mbeki ongetwijfeld veel kritiek vanuit het westen gekregen. Westerse landen eisen in toenemende maten dat overheden optreden tegen corruptie, als voorwaarde voor het ontvangen van buitenlandse hulp en andere assistentie.

8. Crime and punishment. (Cape Times – 16 januari 2007)

Veroordeeld fraudeur Tony Yengeni is vervroegd vrijgelaten uit de gevangenis (na vier maanden in plaats van na vier jaar), en werd verwelkomd als een held. Deze luchtige houding tegenover witte-boorden-criminaliteit kan Zuid-Afrika zich niet veroorloven.

Wellicht wordt corruptie als misdaad niet zo serieus genomen doordat het land overspoeld wordt door gewelddadige vormen van misdaad, maar deze houding is onjuist.

Ook moeten we niet denken dat mensen die een glorieuze staat van dienst hebben in de apartheidstrijd, daardoor nu boven de wet zouden kunnen staan. Integendeel: van degenen die zo hard gevochten hebben voor de huidige democratie zou men juist mogen verwachten dat zij de staat en haar instellingen eren in plaats van frauderen.

9. ANC set to lose council after firing ID man. (Cape Times – 26 januari 2007)

De gemeenteraad van Berg River bestaat uit dertien zetels: zes ANC leden regeren met 1 Independent Democrats (ID) lid, tegenover zes Democratic Alliance (DA) leden. Burgemeester Swart (ANC) heeft aangekondigd Sammy Claasen (ID) te ontslaan van zijn positie als viceburgemeester, aangezien deze aangeklaagd is voor zeven corruptiezaken. Daarop reageert het ID door aan te kondigen dat het de samenwerking met het ANC zal verbreken en zich zal scharen achter het DA, waardoor het ANC niet langer een meerderheidspositie heeft in de gemeenteraad. De provinciesecretaris van het ANC zei dat de partij zich hier bewust van was, maar dat de principes van de partij wat betreft 'clean local governance' belangrijker zijn.

10. Geen titel. (Cape Times – 24 augustus 2007)

In het Zuid-Afrikaanse parlement zijn beschuldigingen geuit door het Freedom Front Plus (FF Plus) over een mogelijk corruptieschandaal betreffende het veiligheidssysteem van het parlement, met een waarde van miljoenen Zuid-Afrikaanse randen.

Het toegangs- en veiligheidssysteem is geïnstalleerd door een bedrijf genaamd Africa Strategic Asset Protection (ASAP). Een lid van het parlement zou zevenenzestig procent aandelen hebben in het bedrijf. FF Plus zegt dat het parlement standaard teveel betaalt, terwijl producten van een inferieure kwaliteit geleverd worden. ASAP zegt dat ze de opdracht via de gebruikelijke tender-procedure hebben gekregen via het Departement van Publieke Werken, dat de producten van goede kwaliteit zijn, en dat ze geen kennis hebben van betalingen aan hooggeplaatsten of van andere irregulariteiten.

Luzuko Jacobs, woordvoerder van het parlement, zegt dat de toekenning van het contract en het regelen van onderhoud en management van het systeem valt onder de

verantwoordelijkheid van het Departement van Publieke Werken, en dat het parlement zich niet bewust is van misstanden. Als er ook maar enige indicatie zou zijn van irregulariteiten, zou het parlement graag een onderzoek in gang zetten, waarna, afhankelijk van de uitkomst, passende actie ondernomen kan worden.

**11. Corruption can be beaten – as long as civil society rises to the challenge.
(Cape Times – 1 maart 2010)**

Ingezonden bericht door Robert Klitgaard, professor economie, waarin hij het fenomeen corruptie in Zuid-Afrika van een afstand beschouwt.

Waarom is corruptie een probleem? Niet omdat we de brave Hendrik willen uithangen en corruptie slecht is, maar omdat corruptie beschadigt wat we het liefst willen bereiken in de maatschappij. Corruptie remt economische vooruitgang: in landen waar sprake is van meer corruptie wordt minder geïnvesteerd, en iedere dollar die geïnvesteerd wordt heeft steeds minder impact op economische groei. Ook heeft corruptie een direct en negatief effect op lange-termijntuitkomsten als babysterfte en opleidingsniveau. Daarnaast dupeert het de armen, niet de rijken, en ondermijnt het democratie.

Kan er iets aan gedaan worden? Jazeker, daar zijn wereldwijd genoeg voorbeelden van. Uiteraard niet van de ene op de andere dag, ook is het een strijd die nooit voltooid zal zijn. Maar dat is nog geen reden om cynisch te worden. Opvallend veel mensen kijken op die manier tegen corruptie aan: “corruptie is er altijd geweest, in alle landen, dus er kan niets aan gedaan worden”.

Zuid-Afrika maakt progressie, en het is zaak dit door te zetten. Klitgaard geeft drie aanbevelingen. Ten eerste: het gaat niet alleen om handhaving, maar ook om preventie. Spoor de zwakke plekken op en maak ze sterker. Ten tweede: de maatschappij moet meer vitaal en effectief zijn. Het bedrijfsleven kan nog veel meer doen om corrupte systemen te diagnosticeren en vervolgens effectief actie te ondernemen. Ten derde: educatie is cruciaal. Zuid-Afrika zou onderwijs tot een corruptie-vrije zone moeten verklaren. Bijvoorbeeld door het voorbeeld van een Indonesische universiteit te volgen, en studenten te verplichten een anti-corruptie vak te volgen, of door onderzoek naar anti-corruptie te steunen.

12. 'Zuma loog over te duur verbouwd huis'. (NRC Handelsblad – 20 maart 2014)

Zuid-Afrika's nationale ombudsman oordeelt in een langverwacht rapport van vierhonderd pagina's vernietigend over het te duur verbouwde huis van president Jacob Zuma, maar het ANC is niet van plan Zuma te ontslaan. De regering probeerde publicatie van het rapport vergeefs te voorkomen in een kort geding, met het argument dat het de veiligheid van de president in gevaar zou brengen.

Alle blanke en zwarte staatshoofden die de afgelopen dertig jaar Zuid-Afrika regeerden hebben hun huis verbouwd omwille de veiligheid van hun gezin, maar de 246 miljoen rand (16 miljoen euro) die Zuma besteedde zijn "buitensporig" en "onwettig". Ter vergelijking: zijn voorganger Thabo Mbeki had genoeg aan 8 miljoen rand, Nelson Mandela aan 32 miljoen rand. De ombudsman oordeelde dat de bouw van "een bezoekerscentrum, een veekraal, een kippenren, een zwembad en een amfitheater" in Zuma's dorp onmogelijk als veiligheidsmaatregelen konden worden afgeschreven. Zuma moet die kosten terugbetalen aan de staat. Daarnaast oordeelde de ombudsman dat Zuma in 2011 en 2012 niet de waarheid sprak toen hij het parlement vertelde dat zijn familie de verbouwing zelf had betaald. De ombudsman gelooft echter dat de president te goeder trouw was, en niet bewust het parlement verkeerd geïnformeerd heeft.

Het verbouwingsschandaal was een van de redenen waarom Zuma in december ten overstaan van de hele wereld werd uitgejoeld tijdens de herdenkingsdienst voor Mandela. De secretaris-generaal van het ANC reageert laconiek op de uitspraken van de ombudsman: "als er zaken zijn waarvoor de president zich moet verantwoorden zal het ANC hem oproepen die vragen te beantwoorden". Aftreden van de president sloot hij uit: "als we mensen blijven ontslaan is er over tien jaar geen ANC meer over."

De regering liet de verbouwing al eerder onderzoeken, en kwam toen in december 2013 tot de conclusie dat de president geen blaam trof. Het mismanagement was hooguit te wijten aan de ambtenaren die het verbouwingsproject hadden geleid. Zo was het zwembad geen zwembad, maar een "waterreservoir tegen brand."

Het ANC kreeg bij de laatste verkiezingen in 2009 vijftien procent van de stemmen, ondanks een ander corruptieschandaal dat al aan Zuma kleefde voordat hij president werd. Die aanklacht werd destijds twee weken voor de verkiezingen ingetrokken op technische gronden.

13. EU maakte het corrupte ANC groter. (NRC Handelsblad – 7 mei 2014)

Twintig jaar na het afschaffen van de apartheid is het ANC oppermachtig. Zowel buiten als binnen Zuid-Afrika zijn er velen die de suprematie van het ANC geen goede zaak vinden. Zelfs aartsbisschop Tutu, icoon van de apartheidstrijd, liet onlangs weten deze keer niet op het ANC te zullen stemmen.

Naast de vele goede dingen die de partij heeft weten te bereiken, kampt het ANC nu met een geloofwaardigheidsprobleem. Schandalen omgeven de huidige president, Jacob Zuma. Een kleine zwarte elite, veelal nauw verbonden met het ANC, heeft zich de afgelopen decennia enorm weten te verrijken.

De enorme macht van het ANC is een onbedoeld gevolg van internationale – ook Nederlandse – solidariteit met de bevrijdingsbeweging die het ANC voor 1994 was. Binnen bijvoorbeeld de Nederlandse anti-apartheidsbeweging was het *not done* om ook andere oppositiebewegingen te steunen. Op zich is het niet bezwaarlijk dat actievoerders hun steun reserveren voor buitenlandse politieke bewegingen die zij als zielsverwant zien, maar het wordt problematisch als nationale en internationale overheden het politieke landschap in andere landen beïnvloeden met grote sommen geld. Tussen 1986 en 1994 heeft de Europese Gemeenschap ruim 450 miljoen Ecu (voorloper van de Euro) geschonken aan Zuid-Afrikaanse organisaties. In nauwe samenwerking met prominente ANC-ers heeft de Nederlandse anti-apartheidsbeweging ervoor gezorgd dat dit geld uitsluitend bij ANC-gelieerde groepen terecht kwam.

Het gaat te ver om te stellen dat de internationale solidariteit de verkiezingen voor het ANC heeft gewonnen, maar het staat wel vast dat dankzij de internationale steun het ANC de verkiezingen in 1994 een stuk beter georganiseerd in kon gaan dan de andere oppositiegroepen. Eenmaal stevig in het zadel heeft de staatsmacht het ANC verder geholpen tot de almachtige partij die het nu is.